

MARCZIUS TIZENÖTÖDIKE

A magyar szabadság és demokrácia történeti és kulturális folyóirata

Alapítva 2010. október 11-én

2011/2 szám

Villám

József Attila: Thomas Mann üdvözlése

Mint gyermek, aki már pihenni vágyik
és el is jutott a nyugalmas ágyig,
még megkérel, hogy: „Ne menj el, mesélj” –
(így nem szökik rá hirtelen az éj)
s míg kis szive nagyot szorongva dobban,
tán ő se tudja, mit is kíván jobban,
a mesét-e, vagy azt, hogy ott legyél:
így kérünk: Ül le közénk és mesélj.
Mondd el, mit szoktál, bár mi nem feledjük,
mesélj arról, hogy itt vagy velünk együtt
s együtt vagyunk veled mindannyian,
kinek emberhez méltó gondja van.
Te jól tudod, a költő sose lódít:
az igazat mondd, ne csak a valódit,
a fényt, amelytől világlik agyunk,
hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.
Ahogy Hans Castorp madame Chauchat testén,
hadd lássunk át magunkon itt ez estén.
Párnás szavadon át nem üt a zaj –
mesélj arról, mi a szép, mi a baj,
emelvén szívünk a gyásztól a vágyig.
Most temettük el szegény Kosztolányit
s az emberségen, mint rajta a rák,
nem egy szörny-állam iszonyata rág
s mi borzadozva kérdezzük, mi lesz még,
honnan uszulkan ránk új ordas eszmék,
fő-e új méreg, mely közénk hatol –
meddig lesz hely, hol fölolvashatol?...
Arról van szó, ha te szólsz, ne lohadjunk,
de mi férfiak férfiak maradjunk
és nők a nők – szabadok, kedvesek
s mind ember, mert az egyre kevesebb...
Foglalj helyet. Kezdd el a mesét szépen.
Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen
néz téged, mert örül, hogy lát ma itt
fehérek közt egy európaít.

1937. január eleje

Emlékezet

Függetlenségi Nyilatkozat

Az 1776. július 4-i kongresszuson

Amerika tizenhárom egyesült Államának egyhangú Nyilatkozata

Bevezető rész

Amikor az emberi események során szükségessé válik egy nép számára, hogy felbontsa azokat a politikai kötelekeket, amelyek egy másikhoz fűzik, és a föld hatalmai közt önálló és egyenlő státust vállaljon magára, amelyekre a természeti és Isten adta jogok felhatalmazzák, az emberi vélemény illő tisztelete megköveteli, hogy kinyilvánítsa azokat az okokat, amelyek a különválásra készítették.

Nyilvánvaló igazságnak tartjuk azt, hogy minden ember egyenlőnek teremtett, és Teremtője különböző jogokkal ruházta fel, amelyek között is elidegeníthetetlen joga van az Életre, a Szabadságra és a Boldogságra való törekvésre; azt, hogy e jogok biztosítására az emberek kormányokat hoznak létre, amelyek törvényes hatalma a kormányzattól származik; azt, hogy ha e célokat bármely kormányzati mód veszélyezteti, a népnek joga van azt megváltoztatni, vagy megszüntetni és új kormányt létrehozni olyan elvek alapján és hatalmát oly módon megszervezve, hogy az a legnagyobb mértékben gondoskodjon biztonságáról és boldogságáról. A józan észnek azt kell diktálnia, hogy a hosszabb ideje hatalmon lévő kormányokat ne váltsák le jelentéktelen, tűnékeny okok miatt; és mint azt a tapasztalat mutatja, az ember inkább kész szenvedni, amíg a gonoszságok elviselhetők, semhogy maga javítson helyzetén azoknak a formáknak az eltörlésével, amelyekhez már hozzászokott. Ha azonban a visszaélések és bitorlások hosszú sora kivétel nélkül ugyanazt a Célt követi, és bizonyossá válik a szándék, amely az embereket abszolút zsarnokság igájába akarja hajtani, a nép joga és kötelessége, hogy megszabaduljon az ilyen kormányzattól, és jövőbeli biztonságát más Örökre bizza.

Ballai László: Petőfi nézeteinek rendszere

Milton Rokeach 1960-ban publikált *Nyitott és zárt gondolkodás* című tanulmányában közreadta az emberi nézetalkotás megfejtésének egyfajta kódját. Elméletében az egyén nézetrendszerének három fő dimenzióját különbözteti meg: az elfogadott nézet—elutasított nézet, a centrális—perifériális és az időperspektíva dimenziót. Módszerével jól áttekinthető az egyén sarkalatos véleményei, illetve az azokhoz tartozó alrendszerek közötti megfelelés vagy ellentmondás; a nézetek személyes tapasztalatokhoz kötődő

gyökere és változékonysága; végül ezeknek a kor követelményeihez való igazodása.

Módszerével most Petőfi Sándor eszméit teszem próbára, akinek élete és életműve újkori történelmünk legfontosabb korszakának, az 1848-49-es forradalomnak és szabadságharcnak az apoteózisa.

Az elfogadott nézet—elutasított nézet dimenzió

Bárkinek a gondolataival megismerkedve nyilvánvalóvá válik az, hogy az illető egyes nézeteket elfogad, másokat viszont elutasít. Petőfi Sándor vallja a szabadságot, és tagadja a rabságot. Csakhogy a két pólus alá további vélemény-alrendszerek szerveződnek, amelyeknek nem csupán az a sajátosságuk, hogy gyakran ellentmondanak egymásnak, de megkönnyítik azt a lehetőséget, hogy képviselőjük az eredeti nézeteit gyökeresen megváltoztassa. Petőfi a szabadság fogalmát összekapcsolja a becsület, sőt a halál fogalmával is, amelyeket – végső esetben – vállalni kell a szabadságért. Elképzelhető olyan helyzet is, amelyben valaki mégsem vállalja a halált, és becsületével oly módon számol el, hogy azért maradt éltben, mert tovább kell küzdenie a szabadságért. Petőfi esetében nem így történt, hiszen a vízaknai csatában, a golyózáporban, kivont karddal előrerohanva buzdította rohamra a honvédeket.

Petőfi számára a halál a becsület védelmében természetes volt. *A hóhér kötele* című kisregényének hőse párbajra hívja ki az őt meggyalázó férfiút, méghozzá az „erősebb fegyverrel” (pisztollyal), amely halálos is lehet. A költő maga is valóban elküldte a szekundánsait a kiskunsági kerületben a helyette – súlyos törvénysértéssel – megválasztott, majd ezek után még becsületébe gázoló cikket közlő Nagy Károlyhoz. Az addig hetvenkedő kihívott erre sürgősen rendőri védelmet kért, ezzel mintegy megtestesítve azt a magatartást, amely Petőfi elutasított nézeteinek a listáján közvetlenül a hazaárulás után következett: a gyávaságot.

Petőfi a következő eszméket vallja: a szabadságot, a szerelmet (minden formájában: a haza, a szülők, a kedves, a magyar táj szeretetét), a bátorságot, a hazafiságot, a forradalmat, a köztársaságot, a jogi és szociális egyenlőséget, a tudást, a (paraszti) néppel való azonosságot, a polgári felemelkedést és a cselekvést.

Tagadja: a rabságot, a gyűlöletet, a becstelenség minden nemét – különösen a hazaárulást –, a gyávaságot, a zsarnokságot, a reakciót, a monarchiát, a kizsákmányolást, a tudatlanságot, a nemesi Magyarországot és a tétlenkedést.

A felületes szemlélő is megállapíthatja, hogy e nézetrendszer olyan általánosságokra épül, amelyek – többnyire – mindenkinek fontosak. Ezt a sajátosságot a költő halála óta eltelt százhatvan év ideológusai alaposan kihasználták. Nem volt olyan rezsim Magyarországon, amely ne tűzte volna zászlajára Petőfit, lett légyen az akár a költő eszmevilágával szöges ellentétben álló fasiszta vagy sztálinista hatalom. Ennek több oka is lehet. Egyrészt minden rendszer elemeire szedhető, és ezzel a feje tetejére is állítható (gondoljunk csak a *Patyomkin páncélos* ellenforradalmi változatára, amelyet úgy vágtak össze, hogy a film legvégén dördül el a karhatalom sortüze). Másrészt Petőfi olyan közérthetően fogalmazza meg páratlan esztétikai értékű verseit, hogy azok még a tudatlan tömegek számára is közérthetőek. A hatalomnak – és különösen a totalitárius hatalomnak – olyan eszmékre van szüksége, amelyek könnyen átmennek a köztudatba, egyszóval folklorizálhatók. Mi sem egyszerűbb, mint a már amúgy is népi közkinccsé vált Petőfi-versek szárnyán az emberek közé röpíteni a tudatbénító mérgeket. „Szabadság szerelem/E kettő kell nekem...” – ha így kezdődik egy beszéd, még a legműveltebb hallgatót is jóleső meleg, a zseniális szellemmel való egyesülés érzése járja át, amelyben elandalodva talán percekig nem is ébred fel, és nem hallja meg a folytatásban következő ordas eszmék tömkelegét.

Petőfi eszmeisége – mint minden zsenié – olyan összetett és sokrétű, hogy abból könnyű kiragadni bármit is, ugyanakkor nagyon nehéz értelmezni. De csak addig nehéz, amíg nem ismerjük fel, hogy a Petőfi-kötet fedelének felemelésével egy új világ kapuját is kinyitjuk: a Petőfi-univerzumét! E tökéletes rendszerben minden mindennel összefügg. A költő olyan önmozgó szisztémát alkotott, amelyben nézeteinek egyes elemeit – mindenekelett – a szabadság hitvallását beteljesítő cselekvés gravitációja tartja egybe. És annál nagyobb örömet kell lelnünk ennek a nagy egységnek a szemléletében, minél jobban elvonják figyelmünket az egyes versek, a Petőfi lelkének felidegzett húrjáról a jövőbe kiröpített égő nyilak.

A Petőfi-univerzumot a költő elfogadott—elutasított nézeteinek rendszereként értelmezve feltűnik, hogy annak elemei kölcsönösen feltételezik egymást. Nem pusztán szellemes szójáték a következő vers:

Szabadság, szerelem!

Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért föláldozom
Az életet,
Szabadságért föláldozom
Szerelmemet.

Itt nem kevesebbről van szó, mint a szabadság, a szerelem és az élet metafizikai egységéről. Ez az egység nem valami, a sors különös kegyének köszönhető adomány, hanem cselekvéssel, kemény küzdelemmel valósítható meg, amelynek élére a költő, a forradalom „lángoszlopa” áll:

„Ne fogjon senki könnyelműen
A húrok pengetésihez!
Nagy munkát vállal az magára,
Ki most kezébe lantot vesz.
Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmad s örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fát félretedd.”

És amíg az „újabb idők” Kánaánjába el nem ér a kisemmizett nép, „addig folyvást küszködni kell”.

Petőfi nézeteinek alrendszerei is igen kidolgozottak. Tisztán látja, hogy például szabadság nem létezik sajtószabadság, a törvény előtti egyenlőség és szabad választójog nélkül. Rámutat arra, hogy ezek közül is a sajtószabadságot kell mindenekelőtt biztosítani, mert ez a többi jog kivívásának előfeltétele:

„Sajtószabadságot szerezzetek.
Sajtószabadságot, csak ezt ide!
Ez oly nagy, oly mindenható ige
A nemzetben, mint az isten »legyen«-je,
Amellyel egy mindenséget teremte.
Hol ez nincs meg, bár másképp mindenek
Eláradó bőségben termenek,
S bár az utósó szolga és a pór
Zsebébül aranyat marokkal szór:
Azon nemzetnek még sincs semmije,
Azon nemzetnek koldus a neve.
S hol ez megvan, bár rongyban jár a nép,
Nyomorg, tengődik mindenfélekép:
Azon nemzet gazdag végtelenül,
Mert a jövődöt bírja örökül.”

A szabadság társadalmi biztosítója a köztársaság (respublika). Petőfi elfogadott nézeteinek rendszerében a republikánus nem holmi doktrinér, hanem mindenekelőtt jellem, aki tiszta erkölcsű, felemelt tekintettel, egyenes derékkal jár, és a cél eléréseért – a republika megteremtéséért – eltántoríthatatlanul tör előre, vállalva a kitzasztatást és a nyomort is:

A farkasok dala

Süvölt a zivatar
A felhős ég alatt,
A tél iker fia,
Eső és hó szakad.

Kietlen pusztaság
Ez, amelyben lakunk:

Nincs egy bokor se', hol
Meghúzhatnók magunk.

Itt kívül a hideg,
Az éhség ott belül,
E kettős üldözönk
Kinoz kegyetlenül;

S amott a harmadik:
A töltött fegyverek.
A fehér óra le
Piros vérünk csepeg.

Fázunk és éhezünk
S átlóve oldalunk,
Részünk minden nyomor...
De szabadok vagyunk!

Ezzel szemben a költő elutasítja a monarchiát, amely a zsarnokság melegágya, csúszó-mászó, de legalábbis alázatosan görnyedező embert kíván, aki az alattvalóként kötött „vásárért” cserébe gazdagságot vagy valamiféle biztonságot, de mindenesetre némi koncot kap:

A kutyák dala

Süvölt a zivatar
A felhős ég alatt;
A tél iker fia,
Eső és hó szakad.

Mi gondunk rá? mienk
A konyha szöglete.
Kegyelmes jó urunk
Helyheztetett ide.

S gondunk ételre sincs.
Ha gazdánk jóllakék,
Marad még asztalán,
S mienk a maradék.

Az ostor, az igaz,
Hogy pattog némelykor,
És pattogása fáj,
No de: ebcson't beforr.

S harag multán urunk
Ismét magához int,
S mi nyaljuk boldogan
Kegyelmes lábait!

Az elfogadott–elutasított nézet dimenziót befolyásolják még: az izoláció, a differenciálódás és a rendszer átfogó vagy szűk volta.

Izoláció

Ha két nézetrendszer vagy alrendszer potenciálisan kölcsönkapcsolatban áll egymással – noha egymásnak ellentmondanak, vagyis valaki azt állítja, hogy nem lát összefüggést közöttük –, izoláció jön létre. Ez megnyilvánulhat abban, hogy logikailag ellentmondó gondolatok jelentkeznek a rendszeren belül. Petőfi eszméiben – bőségük dacára is – nehéz volna effajta hibákat kimutatni, nem úgy

Kossuthnál, aki – noha szívesen tört borsot a saját lapjában annak a kormánynak az orra alá, amelynek maga is tagja volt – nem értette meg a szabadság és a sajtószabadság közötti egyértelmű összefüggést, hiszen végül betiltatta a politikáját kritizáló Marczius Tizenötödikét.

Ezzel szemben Petőfi éles szemmel figyelte a kortársai – mindenekelőtt a kormány tagjainak nézetei –, illetve azok hivatása és cselekedetei között fellelhető izolációs jelenségeket, amelyekre fel is hívta a figyelmet. Például már 1848. április 22-én leírja a következőket:

„A minisztérium legelső kötelessége katonáinkat visszaszerezni Olaszországból. Míg ezt meg nem teszi, semmit sem tett. Nekünk szükségünk van rájuk, mert minden oldalról fenyegetnek, minden pillanatban készen kell lennünk kül- és belháborúra. Sem egyik, sem másik nem lesz képes megsemmisíteni bennünket, hiszem istenem, hiszem a magyarok istenét! de egyik is, másik is fájdalmas sebeket üthet rajtunk, pedig már eddig is annyi sebet és sebhelyet mutathatunk, hogy megérdemeljük a hős és mártír nevet.

De vissza kell híni katonáinkat, ha semmi szükségünk nem volna is rájuk. Szívünk vére, mely szívökből az olasz földre hull; azon vér pedig, mit ők az olaszok szívéből ontanak, Ábelvér, mely bosszúért kiált föl az istenhez az égbe, bosszúért a magyar nemzet fejére, hogy eszközül adta magát a hazugság kezében az igazság ellen. Jaj nekünk!

Ha majd a szabadság közösen elfogadott istenség lesz (és maholnap az lesz), odaállanak a nemzetek oltára elébe, hogy az áldást elfogadják tőle, ott fognak állani hófehér ruhában; de mi nem léphetünk oda, mert a mi ruhánkon fekete foltok lesznek, az olasz háború szégyenfoltjai.”

De nem hívták haza a magyar katonákat (sőt május közepén az udvar a kormány hallgatólagos beleegyezésével újabb ezredeket toborzott kiszolgált katonákból a Felvidéken, és Budapestet elkerülve Bécsen keresztül Itáliába irányította). Július 22-én, nem sokkal azt követően, hogy Kossuth „leborult a nemzet nagysága előtt”, a képviselőház 233:36 arányban megszavazta, hogy az ország katonai támogatást nyújtson a király és az olasz nemzet közötti méltányos béke megteremtéséhez! Petőfi keserű kritikájában kidomborodik gondolkodásának univerzális és integráns jellege:

„Hanem a legszebbnél is szebb az, hogy ők, kik azért vannak összeküldve, hogy a magyar nemzetet kiemeljék a régi fertőből, ehelyett még egy új gyalázatot csapnak a képébe: megajánlják a segítséget Ausztriának Olaszország ellen, s ezzel magok zárják be előttünk az ajtót, melyen Európa nemesebb nemzeteinek rokonérzelme jött volna be hozzánk. Most már jön el az idő, midőn magunk emberségéből, ami könnyen megeshetik, nem birunk kigázolni a bajból, s forduljunk segítségért ama nemzetekhez, majd azt fogják mondani: menjetek a pokolba, ahová valók vagytok, kik kezet emeltetek a szent szabadságra, midőn Európa, sőt ti magatok is küzdöttek érte!

Ezt fogják mondani, s kilöknek bennünket az antichambreba (előszoba – a szerk. megj.), hol majd aztán magyarázhatjuk az inasoknak a *pragmatica sancti*ót.”

Felületesen szemlélve izolációnak tűnhet Petőfi nézetrendszerében, hogy 1848. augusztus 22-i versében szégyenpadra állítja az őt atyailag szerető Vörösmarty Mihályt, aki öt és fél évvel azelőtt megszerezte neki versei kiadásához a Nemzeti Kör támogatását, és beajánlotta Vahot Imréhez, ekképp elindítva irodalmi karrierjét. Ám a költő már a vers előtt megjegyzi, hogy annak megírására Vörösmartynak a nemzetgyűlésben augusztus 21-én leadott szavazata kényszerítette. Ennek értelmében az újoncokat a császári seregekbe és nem a honvéd zászlóaljokba kellett besorozni. Gondoljunk bele, micsoda képtelenség ez azok után, hogy Vörösmarty is elfogadta a 12 pontot mint a forradalom programját, amelyek közül is az ötödik pont a „Nemzeti őrsereg”. (Mellesleg a jövő megint Petőfit igazolta, hiszen 1849-ben, a szabadságharc alatt a magyar oldalon harcoló császári seregeket honvédzászlóaljjá minősítették át.) Petőfi saját nézetrendszerével való azonossága kapcsán idézzük magát a költőt:

„Én, ha verset írok, nem írom a magam multságára, hanem írom azért, hogy kiadjam, hogy mások gyönyörködjenek benne vagy okuljanak rajta. (Elérem-e célokat vagy nem? az nem tartozik ide.) Sokan voltak, kik e költeményem kiadását ellenezték. Nem tehetek róla. Én érzem a legnagyobb fájdalmat, hogy erre kényszerülve vagyok, mert én szerettem, én tiszteltem legjobban Vörösmartyt mindazok között, kik őt valaha szerették és tisztelték, de elveimet még sokkal jobban szeretem és tiszteltem, mint őt. Szívem sajog és vérzik, de kérlelhetetlen maradnék, ha elvérzeném is bele. Brutus talán sírva szúrta le jótevőjét, apját, Caesart, de leszúrta. Hogy Vörösmartyt elítélem, nagy áldozat, melyet szívem tesz

elveimért, de bármily nagy ez áldozat, kész vagyok, és mindenkor kész leszek sokkal nagyobbakat is tenni értetek, szentséges elveim!”

Differenciálódás

A nézetrendszerek változékonyságát befolyásolja azok differenciáltsága, tagoltsága és részletgazdagsága. Külön-külön és egymással összehasonlíthatva is megvizsgálható az egyén nézeteinek és elutasított nézeteinek, illetve azok alrendszerének differenciáltsági foka.

A differenciálódást befolyásolja a birtokolt tudás relatív nagysága. Logikusnak tűnhet, hogy az emberek több olyan tény, ismeretet, eseményt és magyarázatot tudnak, amelyek a nézetrendszerükkel állnak összhangban, mint az elutasított nézetek rendszerével. Ez azt jelenti, hogy elfogadott nézeteik alrendszerei is differenciáltabbak lehetnek, mint az elutasított nézeteik egész rendszeréről kialakított véleményük. Petőfi esetében azonban nem így van. Ha vallott nézeteit a köztársaság, tagadott nézeteit pedig a monarchia (azaz zsarnokság) pólusához rendezzük, nyilvánvaló, hogy a korabeli Magyarországot keresztbe-kasul bejáró költő igen alaposan megismerkedett a hazai viszonyokkal, a vármegye és a földesúr mindenhatóságával, a köznemesi réteg elmaradottságával, a nép nyomorával, és vajmi keveset láthatott a társadalmi fellendülésnek azokból a friss hajtásaiból, amelyek szobatudósaink szerint a reformországgyűlések lázas tevékenysége nyomán szárba szökkennek. Erről tanúskodnak *A magyar nemes*, *a Pató Pál úr*, *a Dicsőséges nagyurak* vagy *A nemzetgyűléshez* című versei.

Ha azt mondanánk, hogy Petőfi egyike volt kora legműveltebb embereinek, csak annyit szösszennénk: a Vezúv lávája holmi sparhelttűz. Petőfi génusza szédítő sebességgel habzsolta a tudást és a tapasztalatokat. Az iskolában, a katonaságnál, a színészkompániákban eltöltött kora ifjúsága során alig bő tíz év alatt több ismeretre tett szert, mint amennyit egy jó képességű értelmiségi egész életében elsajátíthat. Megtanult latinul, szlovákul, németül, franciául és angolul. Ismerte a klasszikus műveltséget – és a korszerű eszméket. A franciába alighanem azért fogott bele, hogy alaposan áttanulmányozhassa a nagy forradalom eszméit és történetét, amelyet meg is tett. Nézeteinek azon csoportját, amellyel kapcsolatban nem lehettek közvetlen tapasztalatai, eredeti forrásokból – az ókortól újkorig terjedően – a legnagyobb igényességgel alapozta meg és bővítette folyamatosan, olymértékben, hogy teljes joggal írhatott így a Batthyány-kormány működéséről:

„Minisztereink azon korszaknak emberei, midőn még betegen feküdt a nemzet, s nem ide valók, midőn az fölépült, és ezért nem is kárhoztatjuk őket, mert nem következés, hogy miután jó betegápolók voltak, egyszersmind jó vezérek is legyenek. Itt a hiba, hogy betegápolóink lettek vezéreink. Ehhez ők nem értenek, s most eszméletet-vesztve állnak a nemzet előtt, mint a paron a tyúk, midőn az alája rakott kacsatojásokat kikeltette, s a kikelt kacsák a vízbe ugrálnak és úsznak. Nevetni való a jámbor tyúk együgyűsége, de aggasztó és sajnálatraméltó a vezértelen kacsák sorsa, mert ki tudja nem úsznak-e egyenesen az őket elnyelő örvénybe?”

Mert Petőfi felkészült arra, ami előtt az ország 1848 előestéjén állt. Ő, egyes egyedül...

A rendszer átfogó vagy szűk volta

A rendszer átfogó vagy szűk volta az elfogadott–elutasított nézetek egy adott rendszerén belül az alrendszerek mennyiségét és skálájuk szélességét jelenti. Így a XIX. század derekán élt emberek némelyikénél a köztársaságról szerzett ismeretei kiterjedhettek az ókori görög és római mintáktól kezdve az Amerikai Egyesült Államok- és Franciaországbeli alkotmányos berendezkedésig, míg másoknál pusztán a „nemesi köztársaság” intézményére korlátozódhattak. Ami Petőfi gondolatrendszerének ezt az aspektusát illeti, az előző fejezetben elmondottak után nem szorul bővebb értelmezésre.

Meg kell jegyezzem azonban, hogy Petőfi mint politikai gondolkodó éppen nézeteinek páratlanul átfogó mivolta miatt nem juthatott jelentősebb szerephez az 1848–as választások után (amely a világ forradalmainak történetében páratlan, hiszen miután az utolsó nemesi országgyűlés kimondta a feloszlását, az új választások eredményeképpen csaknem egytől-egyig a korábban leköszönt személyek

foglaltak helyet a „polgári” képviselőházban). Petőfi programja, a széles néptömegek közjogi, szociális és kulturális értelemben történő felemelése – amelyet akkor radikalizmusnak neveztek – ma sincs megoldva Európa legtöbb államában. Miközben a változások szükségszerű irányát már a jövő századokig ívelő éleslátással jelölte ki, könnyűszerrel felismerte, hogy azok végrehajtására a Pragmatica Sanctio országából kisarjadt „liberális” nemesség alkalmatlan. Aminthogy Kossuth – nézetrendszerének szűk volta miatt – még csak elméletileg sem tudta feltételezni, hogy a polgári átalakulást Magyarországon ne a nemesség hajtsa végre. A Batthyány-kormány tehát Petőfi konkrét stratégiai tanácsaiból már csak a költő távolabbi politikai célkitűzései miatt sem kért. Petőfinek viszont rá kellett döbbennie arra, hogy nemcsak a „Kánaán” megteremtésére, de még a szükséges aktuálpolitikai irány kikényszerítésére sem létezik megfelelő társadalmi erő. Alig létezett polgárság, a parasztság a tudatlansága folytán bárki ellen – így akár Petőfi ellen is – feltűzelhető volt, sőt még korábbi harcostársainak többsége is kipergett a márciusi ifjak közül, az eszméssel szemben előnybe részesítve a karriert.

A centrális–perifériális dimenzió

Az egyéni véleményalkotás a centrális–perifériális tengely mentén szerveződik a személyes tapasztalattól a tekintélyek által közvetített tapasztalatig és a tőlük átvett véleményekig.

A centrális régió

A centrális régió az egyén saját tapasztalatai alapján kialakult elsődleges nézeteit tartalmazza, amelyek a fizikai valóság természetére, a társas világra és az énképére adott reflexióiból bontakoznak ki. Például Petőfi esetében:

„Arany kalással ékes rónaság,
Melynek fölötté lenge délibáb
Enyelgve úz tündér játékokat,
Ismersz-e még? oh ismerd meg fiad!

Rég volt, igaz, midőn e jegenyék
Arnyékain utószor pihenék,
Fejem fölött míg őszi légen át
Vándor darúid V betűje szállt;

Midőn az ősi háznak küszöbén
A búcsu tördelt hangját rebegém;
S a jó anyának áldó végszavát
A szellők már régen széthordozák.”

A közbülső régió

A közbülső régióban képviselt, nem elsődleges nézetek funkcionális kapcsolatban állnak a centrális régióval, és azokhoz az általunk tekintélynek elismert emberekhez fűződnek, akikhez információért fordulunk, akikre akkor támaszkodunk, amikor személyes tapasztalatainkra épülő világképünket kialakítjuk. E folyamat során nem csupán a megismerés tárgyairól alakítjuk ki a véleményünket, de azok közvetítőiről is. Mindannyian számos nézettel rendelkezünk a pozitív tekintélyről, de ugyanígy a negatívról is. Az első az „igaz”, a második a „hamis” ügy képviselője.

Petőfi gondolatvilágának e terrénumán is mélységesen kötődik közvetlen tapasztalataihoz és – talán mert fontosabbnak tartja az eszmét annak közvetítőjénél, vagy mert érzi, hogy egykor maga is olyan tekintély lesz, akihez egy egész ország igazodik – nem iparkodik megjelölni véleményvezéreit:

„Republikánus vagyok lelkestül-testestül, az voltam, mióta eszmélek, az leszek végső leheletemig – írja Petőfi. – Ezen tántorithatatlanságom, mely soha egy pillanatig sem rendült meg, ez adta ifju kezembe a koldusbotot, mit évekig hordoztam, s ez adja most férfekezembe az önbecsülés pálmáját. Azon időben, mikor a lelkeket vették és jó drágán fizették, mikor egy alázatos görnyedés megalapított jövendő volt, én messze kerültem a vásárt és senki előtt még csak fejemet sem billentettem meg, hanem álltam egyenes fővel s fáztam és éheztem. Lehetnek ékebb, nagyobbyszerű lantok és tollak, mint az enyém, de szeplőtlenebbek nincsenek, mert soha lantomnak egy hangját, tollamnak egy vonását nem adtam bérbe senkinek; énekeltem és írtam azt, mire lelkem istene ösztönzött, lelkem istene pedig a szabadság. Az utókor mondhatja rólam, hogy rossz poéta voltam, de azt is fogja mondani, hogy szigorú erkölcsű ember valék, ami egyszóval annyi, mint republikánus, mert a respublikának nem az a fő jelszava, hogy »le a királlyal!«, hanem a tiszta erkölcs! Nem széttört korona, hanem a megvesztegethetetlen jellem, szilárd becsületesség a respublika alapja... enélkül ostromolhatjátok a trónt, mint a titánok az eget, s le fognak benneteket mennykövezni; ezzel pedig leparittyázzátok a monarchiát, mint Dávid Góliátot!

Republikánus vagyok vallásosságából is.

A monarchia emberei nem hiszik vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását, s ez istentagadás. Én ellenben hiszem, hogy fokként fejlődik a világszellem, látom, miképp fejlődik, látom az utat, amelyen megy. Ő lassan halad, minden száz vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést, de miért sietne? hiszen ráér, mert övé az örökkévalóság. Most újra emeli lábát, hogy egyet lépjen... a monarchiából a respublikába. Elébe álljak, hogy szemrehányó tekintetével megátkozzon és megsemmisítsen? nem! leborulok méltóságos színe előtt, fölkelek megáldva, belefogódom szent palástjába, és követem dicsőséges nyomdokát.”

A perifériális régió

Az emberek bizonyos dolgokról közvetlenül alakítják ki elsődleges nézeteiket, ám végtelenül sok jelenséggel kapcsolatban – részben vagy egészben – mások véleményére szorítkoznak (v.ö. a közbülső régióban). A perifériális régiót viszont már csak olyan nézetek vagy elutasított nézetek töltik ki, amelyek pozitív, illetve negatív tekintélyektől származnak – függetlenül attól, hogy az egyén tudatosan felfogja-e vagy maga is levezette-e őket. E hármasság elemei dinamikus viszonyban állnak egymással.

Nos e régióban különösen élesen mutatkozik meg az átlagember és a zseni közötti különbség. Mindennapos jelenség, hogy a szomszéd nagy jelentőséggel, saját gondolataként ad tudunkra egy – mondjuk a kedvenc politikusa által unalomig szajkózott – közhelyet. Ám Petőfi még a közhelyeket is átizzítja összetéveszthetetlenül egyéni látásmódjával, stílusával:

„»Ne válasszunk magunknak csillagot? «
 Szólék én ábrándozva Erzsikéhez.
 »A csillag vissza fog vezetni majd
 A mult időknék boldog emlékéhez,
 Ha elszakaszt a sors egymástul minket. «
 S választottunk magunknak csillagot.
 Az országúton végig a szekérrel
 A négy ökör lassacskán ballagott.”

Egy számára is meghaladhatatlan tekintélyről, az első költőről, Homéroszról pedig így ír:

„Halljátok Homéért?
 Dalában a mennyei bolt
 Egy csendes örömnék örök mosolya,
 Ahonnan a hajnali bíbor
 S a déli sugár aranya
 Oly nyájasan ömlik alá
 A tengeri szőke habokra
 És bennök a zöld szigetekre,
 Hol istenek úzik az emberi nemmel
 Boldog vegyülésben

Játékidat, oh gyönyörű szerelem.”

Az időperspektíva dimenzió

A nézetek megítélhetőségét Rokeach tovább szélesíti az időperspektíva bevezetésével, amely az egyénnek a múlttal, a jelennel és a jövővel valamint az ezekkel kapcsolatos nézeteire vonatkozik, és arra, hogy ezek hogyan kapcsolódnak egymáshoz. A tág időperspektíva az elfogadott–elutasított nézetek rendszerében az egymással kölcsönhatásban álló múlt, jelenre és jövőre egyaránt kiterjed. A szűk időperspektíva a múlt, jelen vagy jövő túlhangsúlyozását, illetve a valamelyiküknél való megtapadást jelenti, anélkül, hogy tisztázódna a tényezők között lévő kapcsolat és folytonosság. Csak ez az egyetlen vers is tökéletesen mutatja Petőfi nézetrendszerének példamutatóan tág időperspektíváját:

A XIX. század költői

Ne fogjon senki könnyelműen
A húrok pengetéséhez!
Nagy munkát vállal az magára,
Ki most kezébe lantot vesz.
Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmad s örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fát félretedd.

Pusztában bujdosunk, mint hajdan
Népével Mózes bujdosott,
S követte, melyet isten küld
Vezérül, a lángoszlopot.
Ujabb időkben isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népet Kánaán felé.

Előre hát mind, aki költő,
A néppel tűzön-vízen át!
Átok reá, ki elhajtja
Kezéből a nép zászlaját.
Átok reá, ki gyávaságból
Vagy lomhaságból elmarad,
Hogy, míg a nép küzd, fárad, izzad,
Pihenjen ő árnyék alatt!

Vannak hamis próféták, akik
Azt hirdetik nagy gonosan,
Hogy már megállhatunk, mert itten
Az ígéretnek földje van.
Hazugság, szemtelen hazugság,
Mit milliók cáfolnak meg,
Kik nap hevében, éhen-szomjan,
Kétségbeesve tengenek.

Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kánaán!

És addig? addig nincs megnyugvás,
Addig folyvást küszködni kell. -
Talán az élet, munkáinkért,
Nem fog fizetni semmivel,
De a halál majd szemeinket
Szelíd, lágy csókkal zárja be,
S virágkötéssel, selyempárnán
Bocsát le a föld mélyibe.

Összegzés

Milton Rokeach a II. világháborút követően azzal a céllal dolgozta ki módszerét, hogy a dogmatikus – különösképpen a diktatórikus – eszmék híveit szembesítse a saját gondolatrendszerükön belül jelentkező ellentmondásokkal. Ennél azonban sokkal többet ért el. Vizsgálata rendkívül nagy segítséget nyújthat minden átlagos gondolkodású embernek ahhoz, hogy elkülönítse egymástól saját és szerzett nézeteinek rétegét, és megszabaduljon az indoktrináció (valamilyen célnak vagy eszmének alárendelt céltudatos befolyásolás) fenyegető veszélyétől. Az ember, ha az orvos a legvégső veszéllyel fenyegeti, hajlamos abbahagyni a dohányzást és az ivást – egy hétre. Azután – nem utolsó sorban azért, mert még mindig él – visszazökken a megszokott kerékvágásba. Ugyanez a helyzet az indoktrinálható egyénnel is. Ideig-óráig mélyen magukba szállva teljesítik fogadalmukat, hogy márpedig ők nem szimpatizálnak többé olyan eszmékkel, mint amelyeket a Csodaszarvas Mozgalom vagy a Turul Szövetség vagy a Nemzeti Akarat Pártja hirdet. Am kezdeti zavaruk lassacskán komoly hiánybetegséggé fokozódik, úgy érzik magukat, mint a páncélját levedlett rák, mezítelennek, bárkinek kiszolgáltatottnak, amíg ismerős szavakkal meg nem szólítja őket egy újabb nemzetvezető: „Talpra magyar!”

Mindenkori vezéreiket követve az indoktrinálható emberek – és jegyezzük meg, sajnós a társadalom többségéről van szó – már csak saját szélkakasságuk könnyebb elviselhetősége miatt is komoly hitelt adnak két Petőfivel kapcsolatos közkeletű megállapításnak:

1. A géniusz csak egyvalamiben több másoknál. Petőfi jó költő volt, de például nem lett volna jó gazdálkodó, mérnök stb.
2. Ha Petőfi túléli a szabadságharcot, előbb-utóbb ő is megalkuszik az új rendszerrel, és nyugodtan éli öreg napjait.

Milton Rokeach módszere igen alaposan feltérképezi az emberi gondolkodást. De a géniuszét nem. Ugyanis, amíg az átlagos ember egyazon tárgyban egy választ keres, addig ő tíz kérdésre százat, ám már látja a százegyediket, amely egyik kérdésére sem válaszol, és az lesz majd számára az igazi probléma. Ugyanakkor a leghétköznapibb dolog – mondjuk egy tyúk, egy pipa vagy egy bokor –, amely mellett más elmegy, előtte számtalan aspektusában jelentkezik.

„Ha Petőfi túléli a szabadságharcot” – a lehető legképtelenebb feltételezés. Nemcsak azért, mert nem élte túl, hanem ha élete egészén és az általa teremtett univerzumon elgondolkozunk, nem is élhette túl. Mert ez az univerzum az ő halálával került fel az égre, és vált tökéletessé. Mint Balassit a vak pillanat sebe, vagy mint Juhász Gyulát az önpusztító indulat, úgy veszejthet el mindnyájunkat a sors. De hogy három esztendővel a halála előtt azt írja valaki:

„Ott essem el én,
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjui vér ki szivembül,
S ha ajkam örömteli végszava zendül,
Hadd nyelje el azt az acéli zörej,
A trombita hangja, az ágyudörej,
S holttestemen át
Fújó paripák
Száguldjanak a kivivott diadalra,
S ott hagyjanak engemet összetiporva. –
Ott szedjék össze elszórt csontomat,
Ha jön majd a nagy temetési nap,

Hol ünnepélyes, lassu gyász-zenével
 És fátyolos zászlók kíséretével
 A hősokeket egy közös sírnak adják,
 Kik érted haltak, szent világszabadság!"

És ez beteljesült... Beteljesült, mint az ősrobbanás, mely univerzumot hozott létre...

Ez a próba, amelynek Petőfi gondolkodását alávettem, bizonyosságul szolgál annak a feltételezésemnek az igazolására, hogy igenis létezik Petőfi-univerzum – amelynek Napja maga a génusz, bolygói a legnagyobb versei és kiemelkedő prózai művei, kisbolygói és meteoritjai pedig összes többi írása –, és a költő minden alkotása e mikrokozmosz teljességéhez gravitál, amelynek ősanynya nem más, mint a szabadság. Petőfi Sándor művei tehát teljességgel alkalmatlanok arra, hogy bármilyen szélsőséges, kirekesztő csoportosulás vagy diktatórikus rendszer építőtegláiként szolgáljanak, mert egyszerűen szétmarják nemtelen felhasználóikat.

Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok levelei és naplója 4. rész

1849. január 1-jén (valójában január 2-án – a szerk. megj.) megindultunk, és Jabukán át Pancsova felé meneteltünk. Több kanyarodás után Jabukánál derékszögben fordul az út, és Pancsova sáncaiba torkollik. A derékszögben, az út egy részétől hat-hétszáz, a másiktól kétszáz lépésnyire egy kis erdő. A sáncok, melyeket üresen találtunk, egy széles és mély árokból és több nyílforma sáncból állottak, hol ágyúinkat elhelyeztük. Az árkon egyetlen híd vezetett át, ami hátrálás esetén éppen nem volt kellemes, mellette balra egy nagy, de meg nem szállott földsánc, amelynél csatarendbe álltunk, míg egy zászlóaljunk jobbra a szőlők között nyomult előre. Mivel éppen nem volt ínyemre, hogy ilyen szűk helyen ütközzünk, fölhasználtam az árokban talált barakkanyagot, és jabukai német parasztokkal még két hidat verettem az árkon. Aztán megkezdtük az ágyúzást, de legalább harminchat ágyúval viszonzták, olyan hevesen, hogy igen súlyos veszteségünk lehetett volna, ha a rácok jobban lőnek. A nagy hadvezér ezen a napon igen kicsiny volt, mert leszállott lováról, és nagyon bókolt a süvöltő golyóknak, pedig máskor nem lehetett eltagadni személyes bátorságát. Az ágyúzás már elég soká tartott, s mégsem adtak jelt az előrenyomulásra. Csak a szőlőben levő zászlóalj ment elszántan előre. Ekkor hallom a tüzérektől, hogy lőszerük kétharmadát már elfogyasztották, sietek Kiss Ernőhöz, és röviden, határozottan azt mondom neki: „Vagy támadjunk, vagy vonuljunk vissza, mert tovább egy helyben nem maradhatunk.” A nagy férfiú egész kicsiny volta nyilvánvaló lett. Majd Nagysándorra, majd reám nézve azt kérdezte: „Mitévők legyünk?” S mikor hallgattunk, annyira ideges lett, hogy kétségbeesetten kiabálta: „Tanácsot, az istenért, egy tanácsot!” Végre azt mondtam neki, hogy mégis legjobb lenne visszavonulni. Oly gyorsan adta ki ezt a parancsot, minden utasítás nélkül, hogy merre kell visszavonulni, hogy a legnagyobb zavar támadt. A lovasság és tüzérség egyszerre megfordult, és rendületlenül mind a felé az egy híd felé tolongott, amelyen átjött. Szerencsére már elkészült az én két hidam, úgyhogy három átjárót használhattunk, és a tüzérség az árkon túl ismét megállott; ebben Asserman századosnak, akit egyáltalán kitűnő tisztként meg kell dicsérem, voltak nagy érdemei, ő állította meg a tüzérséget. A gyalogság, bár az ellenség megkettőzte tüzelését, és ágyúival gyorsan előre nyomult, a legnagyobb rendben vonult vissza. Én a 9. honvédtábornokkal mentem vissza, és el kell ismernem, hogy a legöregebb katonák sem viselkedhettek volna nagyobb lelki nyugalommal. A tömegbe többször becsapott az ágyúgolyó, és nem lehetett mást hallani, csak ennyit: „*Ne félj, magyar.*” A gyalogság közül csak a szőlőkben levő zászlóalj, melynek visszavonulása a legveszedelmesebb volt, szenvedett nagyobb veszteséget. Magától értetődik, hogy a kiserdőt meg kellett volna szállani mindaddig, míg minden túl nincs rajta, de hiába figyelmeztettem erre a nagy férfiút, még Nagysándor és Kiss őrnagy sem akartak tudni felőle. Ha csapatot vezényeltem volna, parancs nélkül is megteszem, ami szükséges. Mihelyt az árok külső szélét elhagytuk, nyomban követtek a rácok az én hídjaimon át, melyek lerontásáról szintén megfeledkeztek, és nem a jabukai úton törtek előre, hanem egyenesen az erdő széle felé, és akkor értek oda, midőn első osztagaink az út derékszögű hajlatáig jutottak. Szerencsére csak kevés kárt tettek

bennünk, és nemsokára elkergettük őket. Csodálatra méltó, milyen merészen üldöztek minket a rácok lovasság nélkül is. Franzfelden megparancsolta a nagy tábornoknak, hogy nézzünk szembe az ellenséggel, engem a szőlők közé akart helyezni egy üteggel és két század lovassággal. De mivel észrevettem, hogy a Neudorf-pancsovai úton már az ellenség nyomul előre, és ha soká késünk, előbb ér Neudorfba, mint mi, rábírtam, hogy e tervről mondjon le, és Neudorfig vagy Petrovoszelóig hátráljon, én pedig addig fedezem a Neudorfba vezető utat, melyet a rácok valóban el akartak előlünk zárni. – Petrovoszelóig minden többé-kevésbé rendben ment, de itt fölbomlott minden, rendről szó sem volt, senki sem parancsolt. Alibunárban aztán a legénység önként megpihent, és a lerombolt házakban számtalan tüzet rakott. De innen is továbbmentünk, borzasztó fagyban, Zichyfalváig. Jó bundámnak köszönhetem, hogy nem történt semmi bajom. De sok szegény honvéd ellankadva elaludt az úton, és többé föl nem ébredt. Teljes huszonnégyszáz órában át ültem lóháton, és amint leszálltam, összeroskadtam, és egy ideig nem tudtam talpra állni.

A küzdelemben csak kevés embert veszítettünk, de a fáradalmaktól és a szörnyű hidegtől sokan pusztultak el. Ha megnézi az ember az út hosszúságát Farnzfeldtől Pancsováig és innét vissza Zichyfalvára, szinte érthetetlen, hogy egy nap ennyit be lehessen járni. Miután csapatainkat összeszedtük, visszatérünk Becskerekre. Itt várt a parancs, hogy a Bánságból vonuljunk ki, és a felső vidéki eseményekről szóló híradás is. E hír nagy feltűnést keltett, mert velem együtt még mindig sokan reménykedtek a békében, még mindig azt hittük, hogy nem Ausztria ellen harcolunk, mert a velünk szemben álló rablóbandát nem nézhettük császári csapatoknak. Most választatnunk kellett, és bármennyire ijesztett is a gondolat, hogy ezentúl régi bajtársaim ellen kell harcolnunk, mégsem tudtam elhagyni a balsorban azt az ügyet, melyhez egyszer csatlakoztam. Itt gyávának és hűtelennek nyilvánították volna, amott meg az osztrákok sem fogadnak jobban, hisz többeket, kik bűnbánóan visszatértek, Windischgrätz mégis a törvények minden szigorával büntettetett. Rövid meggondolás után határoztam, leszámoltam. Csak a te sorsod okozott nekem sok gondot és bánatot, édes Lizám, és most, mikor ezt írom, az a szemrehányás, hogy magammal rántottalak a szerencsétlenségbe, súlyosan nehezül lelkekre.

Azon hírekkel egyidőben jött előléptetésem őrnaggyá a jarkováci csatában tanúsított magatartásom jutalmául; zászlóaljzat azonban egyelőre nem kaptam. Haditanács ült össze, és elhatározta, hogy lehetőleg ellene szegül a Bánság teljes kiürítésének, és e célból a bácskai csapatok parancsnokával is megegyezik, amiért is találkozást rendeztek Becsén. Mind összejöttünk. Esterházy Sándor, a bácskai parancsnok nyomorultul viselkedett, és hiába iparkodott leplezni, mennyire félti vagyonát. Előre láttam kvietálását (a rangról leköszönés; Esterházy esetében azonban a császáriakhoz való átállás – a szerk. megj.), mely néhány nap múlva be is következett, csakhogy példája – és gyáva beszéde még inkább – sok más tisztre is hatott, úgyhogy pl. a Schwarzenberg zászlóaljzatnál csak négy régi tiszt maradt meg. Egészében véve mind egyetértettek, hogy nem szabad az alsó vidéket egészen feladni, mert embertelenség volna híveinket kiszolgáltatni a rácok bosszújának. De néhány nappal azután, hogy Becskerekre visszatértünk, határozott parancs jött, hogy gyűjtsük össze a csapatokat, és vonuljunk fölfelé, azaz Arad és Szeged felé. Nekem a Schwarzenberg ezred III. zászlóaljzatát adták, tehát egy ezredbe kerültem Viktorral. A zászlóalj Óbecsén volt, Lenkeynek, Magyarország sok más közt is legnagyobb szamarának és gyáva szájhősének parancsnoksága alatt. Esterházy után Vécsey tábornok vette át a bácskai csapatok vezetését. A zászlóaljzat a legnagyobb rendetlenségben találtam, csupa ifjú tapasztalatlan tiszt, de a legtöbb tele jóakarattal. Első dolgom az volt, hogy a magyar vezényszót behoztam, és az ifjú urakkal sokat beszéltem a tiszt szolgálatról és kötelességről. Nemsokára megnyertem bizalmukat és vele feltétlen engedelmességüket is. A legénységgel több vesződésem volt, mert a fegyelmezetlenség nagyon elharapózott, de nem ismertem tréfát, és egyelőre megelégedtem azzal, hogy féljenek tőlem.

Január 21-én elindultunk Óbecséről, és este Zentára értünk. Síralmas volt a menekülő magyarokat nézni, kik csapatonként követtek bennünket. Szerencsétlen háború, mennyi nyomorúságot hoztál ártatlan emberekre! 22-én Kanizsára, 23-án Szegedre masíroztunk. Itt találtam Poldit és sok régi férfi- és nőismerőst, ezért néhány napig nagyon jól éreztem magamat. Majd egy közeli faluba mentünk, itt szorgalmasan gyakorlatoztattam embereimet és iskoláztam tisztjeimet. Nemsokára Vásárhelyen át Szentésre mentünk, több napig itt maradtunk, és én három napig betegen feküdtem erős torokgyulladással. Innét Kecskemét felé kellett volna portyáznom, és Csongrádra meneteltünk. El sem lehet képzelni, hogy fogadtak minket, hisz már rég nem láttak magyar katonát. Egy parasztasszony komolyan panaszkodott, hogy csak öt embert kvártélyoztak be nála. Tele is itta magát minden ember, és másnap reggel, mikor parancsot kaptam, hogy vissza kell mennünk Szentésre, csak nagy bajjal szedhettem össze a zászlóaljzatot. Itt azután éreztettem velük teljes szigorúságomat, de azóta nem volt okom panaszra. Menetelés közben mindig mint a rend mintaképét mutogatták zászlóaljzatomat, és

nemsokára annyira vittem, hogy elég volt egy pillantásom a hibázót rendbe szedni. Igen, később is, hétszámra nem volt őrizetesem. Szentesről nemsokára Kunszentmártonon és Cibakházán át Törökszentmiklóásra mentünk, és ott ismét hosszabb ideig tétlenül vesztegeltünk. Akkori parancsnokomat, Vécseyt, mindnyájan gyűlöltük, egyetlen olyan tulajdonság sem volt meg benne, ami megnyeri a katona szívét. A Bánságban, ahol ezredesként a 2. huszárezred parancsnoka volt, nem nagyon dicsérték bátorságát. Azonkívül magával vitte maitresse-ét (szerető – a szerk. megj.), kinek befolyása igen sok dologban érezhető volt. Szomorú egy állapot. A kedvező hírek Szegedről, honnét a rácsokat nagy vereséggel kiúzták, jó hatással voltak reánk. Szívemből örültem, mikor Cibakházára kirendeltek, három századom volt ott, kettő Földváron és egy Inokán. A helyőrséghez tartozott még egy század vadász, egy század nemzetőr, egy század Ferdinánd huszár és egy század jász önkéntes huszár. Az egésznek (kilenc ágyúról megfeledeztem) Mesterházy őrnagy volt a parancsnoka, kit még Pozsonyban láttál, akkor a Wallmoden vérteseknél volt. Itt abban a szerencsében volt részem, hogy írhattam neked. Hogy elrepült az idő. Majd egy éve (ezt augusztus 26-án írom), hogy nem láttalak, és ki tudja, látlak-e még valaha. De nem, minden jóra válhatik még, és akkor a múlt nagy tanulság lesz nekem.

Február 24-én kora reggel Ferenc úr berobban szobámba, és azt kiáltja: „Jönnek az osztrákok!” Ugyanebben a pillanatban riadót dobolnak, és mindenki siet a helyére. A híd mellett levő házakat megszállottuk, az ágyúkat irányoztuk, és pedig egy századommal, a vadászokkal, a nemzetőrökkel és egy fél század huszárral átmentem a hídon, hogy megnézzem, mi történik. Én a töltésen mentem, tőlem balra a lovasság az egészen kiszáradt ártéren. A töltés végére érve láttam, hogy az ellenség komolyan támadni akar. Miután elővédje egy ideig megállt az igen rosszul épített és ezért tőlünk meg sem szállt sáncoknál, előrenyomult, és két ágyúból tüzelt ránk, de senkit sem talált. Erre a vadászok és a nemzetőrök sarkon fordultak és hazaindultak, és századom is kezdte követni e példát, de én megállítottam őket, és mindaddig kitartottam, míg nem láttam, hogy ellenséges gyalogság is közeledik, mert a sűrű füzekkel benőtt töltésen csak az haladhatott előre. Ekkor embereimet lépésről lépésre visszavezettem, időnként meg-megállítva, hogy legénységemet, melynek soraiban sok volt az újonc, a tűzhez szoktassam. Aztán visszamentem a hídon, és embereimet védelemre alkalmas pontokon helyeztem el.

Cibakháza fekvése igen alkalmas a védelemre. A Tisza itt csaknem félkörben folyik, úgyhogy a védő fél mindig összpontosíthatja tüzéségét, az ellenség pedig csak nehezen nyomulhat előre anélkül, hogy oldalba ne fogják, sőt még a töltés sem igen fedi, mert balszárnyunk ágyúi oda is tüzelhettek. A gyalogság megrohanásának megelőzésére levettük a híd deszkáit, úgyhogy a rohamozókra igen nehéz feladat várt, nem is beszélve arról, hogy gyalogságom a falak mögül s a közel eső házak ablakaiból gyilkos tüzet bocsáthatott reájuk, és legalább hat ágyú szórhatta oda a kartácsot. Szerencsére éppen az előtt való nap levágták a töltésen levő fákat, egészen százötven lépésnyire a hídtól, tehát az ellenség nem közeledhetett észrevétlenül. Mihelyt az osztrákok látták, hogy a töltést elhagytuk, lovassággal és ágyúkkal előrenyomultak, és meglehetősen távol a töltéstől foglaltak állást. Gyalogságuk lassan jött a töltésen, amelyen több röppentyűállvány volt felállítva. Csakhamar megkezdődött az ágyúzás, mindkét részről hevesen folyt. Az ellenséges golyók csak kevés kárt tehettek bennünk, ellenben az ő két ütegük gyilkos keresztűznek volt kitéve. – Meg kell említenem még, hogy az ütközet elején egy ágyút küldtünk Nagyrévén át, hogy az ellenséget hátba lőddözze, de bár másfél órája tartott a tüzelés, nem hallottunk felőle semmit. – A rakéták csak mulattattak, többnyire a levegőben pattantak szét, vagy a vízbe estek, egyik sem érte a falut vagy a hidat. Az ellenség, látván a tüzelés sikertelenségét, gyalogságát – két zászlóalj – küldte előre, az előrenyomulást azonban tüzelésünk nagyon megnehezítette. A két zászlóalj rohamoszlopai elszántan nyomultak előre, egészen néhány lépésnyire a híd túlsó végétől. E pillanatban Mesterházy azt üzenté, hogy meg van sebesítve (egy, a falba csapó golyó úgy az arcába vágta a kőport és kavicsot, hogy csaknem megvakult), vegyem át a híd védelmét. Azonnal még egy ágyút vontattam a hídroz, hogy mindenestre biztosítva legyek, és még több csatárt állítottam a híd innenső végére, magam is fedezetlenül odaálltam, mert embereimnek, kikkel aznap először voltam tűzben, meg akartam mutatni, hogy nemcsak a szolgálatban vagyok szigorú, hanem a golyózásban is hidegvérrel megállom a helyemet. Hiába jöttek több ízben tiszték, sőt katonák is, hogy elvezessenek. Én azt válaszoltam: „Vissza! Majd hívlak, ha szükség lesz reátok.” Vagy tíz percig állhattam itt sértetlenül, Isten látható oltalma alatt, mikor az ellenség zöménél és lovasságánál olyan mozdulatokat vettem észre, melyből azt következtettem, hogy említett ágyúnk már megérkezett a hátába és megkezdte tüzelését, bár a nagy zaj miatt nem hallottam hangját. Az ellenség látta, hogy hátba fogják, tehát vissza kellett vonulnia, de erről a rohamoszlopait csak későn értesítette. E pillanatot felhasználva, embereimre kiáltottam: „*Most jertek, fiúk, utánam!*” Veszetten rohant utánam vagy másfél századom rejtekhelyéből, és gyorsan átrohantunk az egyes gerendákon, neki a borzasztón tüzelő ellenségnek. Csakhamar elűztük a töltés mögé, mire egy, a hídtól körülbelül százlépésnyire álló elhagyott csárdába húzódott vissza, amely előtt egy istálló volt. Az istállót mindjárt elfoglaltuk, és több határórt elfogtunk. Itt történt aztán, hogy gondatlanul

továbbmentem, és mivel a Károly főherceg ezrednek, melynek egy zászlóalja itt csatázott, szintén kék a hajtókája, mint az én legényeimnek, egyszerre csak az ellenség között álltam, abban a hitben, hogy a mieink. Erthetetlen, hogy egyik sem lőtt vagy szúrt felém; ők is nagyon meg lehetek lepve. Egyszerre azonban egy huszártiszt, ki szintén megtévesztett, jobb kezemet megragadta, és látom, hogy hat szurony van mellemnek szegezve. Ez a huszártiszt Digby volt, angol ember, korábban a Wallmoden vérteseknél szolgált, jól ismertem. Hartlieb tábornagy parancsértisztje volt, és ő hozta a rohamozóknak a parancsot – bár későn, hogy vonuljanak vissza. Később hősként esett el, mert nem akarta megadni magát, egyedül maradt a szabadban, míg a többiek engem a csárdába hurcoltak, és ezt addig akarták védeni, míg segítséget kapnak. Egy Hammer nevű százados oly gorombán bánt velem, kutyának, gazembernek, huncutnak nevezve engem, hogy mélyen fölháborodtam. – El voltam tehát fogva, és borzasztó helyzetemet még fájdalmasabbá tette az a keserű érzet, hogy bajtársaim tán szökevénynek néznek, mert ilyesmi csak a te szórakozott Károlyoddal történhetik meg.

A csárdában több szoba volt, mind megszállva. Az utolsóban voltak a tisztok velem és vagy harminc emberrel. E pillanatban hallottam, hogy Cibakházán a gyülekezés és a takarodó jelét dobolják, mi engem nagyon levert. A legtöbb emberem (így beszéltek nekem később) már visszament a hídon, már csak Talabér hadnagy volt a csárda közelében vagy húsz emberrel. Hozzá jött Illéssy százados, és ezt kiáltotta: „Őrnagyunkat elfogták, tartsd magad, míg embereket hozok.” Azzal átsietett a hídon, és elbeszélte, mi történt. Senki sem tarthatta vissza embereimet, akit lába bírt, sietett megszabadításomra. Ezalatt Talabér hadnagy kevés emberével nagy zajt csapott, hadd higgyék, hogy sokan vannak, megszállotta a töltést is, honnét lődözni is lehetett az utolsó szobának, melyben voltunk, a kijárására. Tíz emberrel elfoglalta az elülső szobát, maga kezével zúzva be az ajtót, úgyhogy az ellenségnek csak egy szobája maradt. Ez tulajdonképp egy földszinti kamraféle volt, két szemben levő bejárással; a többi szobába vezető faajtó zárva. Ablaka nem volt e helyiségnek. Környezetem részben horvátokból, részben németekből állott. A horvátok mind a háttérben kuporogtak és zsákomban kutattak, de semmit sem találtak benne, míg a németek mind talpon állva készültek a védelemre, különösen egy hadapród, aki elszántan viselkedett, és a többit is bátorította. Engem egészen hátraállítottak, és Joanović, a 2. báni határőrezred századosa barátságosan bánt velem. Kezdetben mind tele volt jó reménnyel, mert azt hitték, hogy az övéik kiszabadítják őket. De mikor nem jött senki, és embereim dühös kiabálása és a két bejárásra való lövöldözése egyre hevesebb lett, hozzám fordultak, persze még csak kapitulációról és szabad elvonulásról szólva, melynek fejében engem szabadon bocsátanának. Mikor azt mondtam, hogy erre rá nem állhatok, mert nincs hozzá jogom, Hammer azt válaszolta: „Akkor velünk hal meg.” „A katonának mindig készen kell lenni a halálra, de ha akarják, becsületeimmel jót állok, hogy életük megmarad, s jól bánnak magukkal.” – feleltem. Erre gúnyosan nevettek, és tovább védekeztek. De csakhamar elmúlt a nevetésük, mert embereim egyre merészebben nyomultak közelebb. Ez nem volt könnyű dolog, hogy meghalljanak, a két kijárás közé kellett állanom, melyeken át embereim belőttek, és bár, mint gondolhatod, teljes erőmből kiáltottam: „*Ne lőjeteK, én vagyok!*” stb., mégis még néhány golyó repült fejem körül, míg egyik emberem be nem dugta a fejét, és meg nem látott. Ekkor a tüzelés megszűnt, embereim betörték. Joanović századosot karon fogtam, hogy biztosan megmenthessem, mert egyedül ő volt barátságos irántam, de a sors úgy akarta, hogy éppen neki kellett meghalnia. Éppen a szabadba vezető kijárás elé álltam vele, midőn a másik ajtón szintén betörték embereim, és egyikük, abban a hiszemben, hogy a százados el akar vezetni engem, lelőtte. Hála Istennek, a többit mind megmentettem. – Bár rövid fogságom alatt sohasem hittem, hogy rab maradoK, mégis annyira megtört az izgatottság és az idegfeszültség, hogy erőtlenül embereim karjába dőltem. És így a szó szoros értelmében áthurcoltak a hídon egyre csókolva engem tetőtől talpig. (No, nem éppen gyöngéd csókok voltak.) Ó, Lizám, milyen boldog pillanat! De több vitéz életét vesztette, többen meg nehéz sebbel feküdtek a kórházban, és csaknem mind miattam, mert az előbbi harcban csak kevesen sebesültek meg.

Hadd nevezem meg neked mindenekeelőtt a legbátrabbakat, kiknek kiváltképp köszöntem szabadságomat. Talabér hadnagy soron kívül mindjárt főhadnagy lett a zászlóaljban, Goldstein (Goldner Mór – a szerk. megj.) (zsidó) a Ferenc Károly ezred főhadnagya, mely ezrednek véletlenül éppen két százada vonult arra, Schneider őrmester, később tiszt, hősi halált halt Buda ostrománál, Hartmann őrmester, Rös tizedes, Gorompatich, Szvilár, aki kolerában halt meg, Berger közvitéz, Bukay tizedes és Kohn (zsidó) közlegény. Az utóbbinak egy lövés a bordáját, egy másik meg felső combját fúrta át. Midőn mindjárt az ütközet után meglátogattam, felém nyújtva kezét, így szólt: „Hála Istennek, hogy láthatom, kedves őrnagy úr. Ha magára nézek, kevésbé érzem a fájdalmat.” Aztán a fogoly katonához siettem, és gondoskodtam róla, hogy jól bánjanak velük. A németek egész becsülettel megkértek, ne csukassam el őket együtt a horvátokkal. Kérdésekre, miért, azt válaszolták, hogy amazok piszkosak és gyávák. Végül is negyven közember esett foglyul és két tiszt, Hammer százados és Strasser hadnagy, egy egészen fiatal legény. Hammer sokáig nem tudott szemembe nézni, bánthatta a rossz lelkiismeret, de én sokkal boldogabb voltam, semhogy más, mint nemes bosszút álljak.

Azt reméltem egykor, hogy az előbb megnevezett vitézeknek nyugalmas, gondtalan életet biztosíthatok, de ennek már vége; te, édes Lizám, véd e neveket emlékezetedbe, és ha valaha e derék emberek közül valamelyik segítségedre szorulna, segíts rajta tehetségedhez képest. Ez a nap annyira megszerezte nekem zászlóaljam bizalmát és ragaszkodását, hogy azt tehettem velük, amit akartam. – Soha életemben nem éreztem oly szembetűnően Isten oltalmát. Mert akkor rettentő lett volna nekem a fogság. Még nem mentem át a későbbi tapasztalatok keserű iskoláján. Akkor még nagynak, nemesnek éreztem az ügyet, melyért harcoltam, nem úgy, mint később, mikor be kellett látnom, hogy a már kiontott nemes vér csak egy nagy hadvezér és néhány bolond céljaiért folyt el.

Petőfi Sándor: A francia forradalom

1

1789

Május 5. Az assemblée constituante (alkotmányozó nemzetgyűlés – a szerk. megj.) megnyitása Versaillesban a salle des Menusban (tanácsteremben – a szerk. megj.).

Június 20. Eskü a jeu de paumban (labdaházi eskü – a szerk. megj.)

Július 12. Necker eltávolításának híre. Desmoulins a palais royal (királyi palota – a szerk. megj.) kertjében zöld ágat tűz fővegéhez s fegyverre szólítja a népet.

Július 14. A Bastille ostroma.

Július 15. Kezdődik az emigráció. Első kivándorlottak d'Artois gróf, a Polignac család stb.

Július 27. Foulon minisztert fölakasztják és Berthiert lekaszabolják.

Augusztus 4. éjjel a feudális jogok, szabadalmak stb. eltöröltetnek.

Október 1. A testőrök botrányos lakomája a királyi palotában Versaillesban. A nemzetiszín kokárdát lábbal tiporják stb.

Október 5. Maillard vezérlete alatt az asszonyok, később Lafayette-el a nemzetőrök és munkások Párizsból Versaillesba mennek, hogy kenyeret követeljenek, a nemzeti kokárda meggazolásaért bosszút álljanak, s a királyt Párizsba vigyék. XVI. Lajos, ki eddig húzta-halasztotta, ekkor fogadta el az alkotmányt s az emberi jogok kihirdetését.

Október 6. A király, száz követ és a nép kíséretében, Párizsba megy.

Október 19. A nemzetgyűlés Párizsba tétetik át.

November 2. A nemzetgyűlés a papi javakat a nemzet javainak nyilatkoztatja.

1790

Januárus 1. A nemzetgyűlés elnöke 60 taggal egyetemben megköszönti a királyt s királynét; Bailly szinte (térdelve) háromszáz községi képviselővel; azonkívül vidéki gratulánsok.

Februárus 4. Általános fölesküvés az alkotmányra. Komédiázás a nemzetgyűlésben.

Július 14. A föderáció ünnepe a Champ-de-Marson (Mars-mezőn – a szerk. megj.).

Szeptember 2. A nancyi mézszárlás hírére lázong a nép, Necker lemond s Helvéciába tér a nép átkaitól kísérve.

1791

Április 2. Mirabeau, 42 éves korában, meghal.

Június 20. A király és családja megszökik.

Június 25. A királyi család visszavitetik.

Július 11. Voltaire hamvait a Pantheonba viszik.

Július 17. Mézszárlás a Champ-de-Marson.

Szeptember 30. Az assemblée constituante vége.

Október 1. Az assemblée législatíve (törvényhozó gyűlés – a szerk. megj.) megnyitása.

1792

Április 20. A háború kijelentetik Ausztria ellen.

Június 20. A nép betódul a Tuileriákba. A királyság morális halála.

Július 11. Citoyens! la patrie est en danger. (Polgárok! Veszélyben a haza! – a szerk. megj.)

Július 14. A föderáció ünnepe. A feudális rendszer fáját elégetik.

Július 28. Párizsba érkezik a braunschweigi hg. nyilatkozata.

Július 30. Párizsba érnek a marseilleiek.

Augusztus 10. A nép ostromolja s elfoglalja a Tuileriákat. A király a gyűlésbe menekül. A királyság fölfüggesztetik. A convent alakítása határoztatik. A királyi családot a Templeba viszik.

Augusztus 19. Lafayette elhagyja seregét és Franciaországot. (Helyét Dumouriez foglalja el.)

Szeptember 2. Mézszárlások a börtönökben.

Szeptember 21. Az assemblée législatíve vége. A convent kezdete. A királyság eltöröltetik.

Szeptember 22. Billaud-Varennes indítványára új évszámítás. E nap a respublika 1-ső esztendejének 1-ső napja.

Október 1. A poroszok visszavonulnak Franciaországból.

November 6. A jemmapesi ütközet.

1793

Januárius 21. XVI. Lajos kivégeztetése.

Március 10. Fölkelés a girondisták ellen.

Április 5. Elszökik Dumouriez.

Április 24. Marat a tribunal revolutionnaire (forradalmi bíróság – a szerk. megj.) előtt. Egyhangulag fölmentetik. Diadalmenet.

Május 30. és 31. Fölkelés a girondisták ellen.

Június 2. A girondisták elfogatnak.

Július 13. Marat meggyilkoltatik Charlotte Corday által.

Augusztus 15. Az alkotmány elfogadtatásának ünnepe.

Október 9. Lyon bevétele a republikánusok által. »Lyon fit la guerre à la Liberté, Lyon n'est plus.« (Lyon elvesztette a szabadság elleni háborút, Lyon nincs többé – a szerk. megj.)

Október 14. Eltöröltetik a keresztény vallás.

Október 16. A királyné kivégeztetése.

Október 18. Vous nous avez ordonné de détruire la Vendée avant le 20; aujourd'hui 18 la Vendée n'est plus! (Önök azt parancsolták nekünk, hogy romboljuk le a Vendée-t 20. előtt. Ma, 18-án a Vendée nem létezik többé. – a szerk. megj.)

Október 31. A girondisták kivégeztetése.

November 10. Rolandné kivégeztetése.

1794

Március 24. Hébert, Vincent, Ronsin, Anacharsis Clootz stb. kivégeztetése.

Április 5. Danton, Desmoulins stb. kivégeztetése.

Június 8. Az Être Suprême ünnepe.

Július 26. (8 thermidor) André Chénier kivégeztetése.

Július 27. (9 therm.) Robespierre bukása.

Július 28. Robespierre, Saint-Just, Couthon stb. kivégeztetése.

Szeptember 21. Marat a Pantheonba vitetik, Mirabeau onnan kivettetik.

November 11. A jakobinusok tereme becsukatik.

1795

Október 26. (4 brumaire) délután harmadfél órakor a convent vége.

2

Bailly. Párizs 1736. - Párizs novemb. 12. 1793.

Barbaroux. Marseille 1767. - Bordeaux jun. 25. 1794.

Barras. Fos-Emphoux (Provence) 1755. - Chaillot 1829.

Barrère. Tarbes 1755. - 1841.

Billaud-Varennes. Larochele 1760. - Port-au-Prince (Haiti) 1819.

Brissot. Quarville 1764. - Október 31. 1793.

Buzot. Evreux 1760. - Bordeaux mellett 1793.

Cambon. Montpellier 1734. - Brüsszel 1820.

Carnot. Nolay (Bourgogne) 1753. - Magdeburg 1823.

Collot-d'Herbois. Párizs 1750. - Guiane 1796.

Couthon. Orsay (Auvergne) 1756. - Párizs júl. 28. 1794.

Danton Arcis-sur-Aube 1759. - Párizs ápr. 5. 1794.

Desmoulins. Guise 1762. - Párizs ápr. 5. 1794.

Drouet. Sainte-Menehould 1763. - S. Mnhd 1824.

Dumouriez. Cambrai 1739. - Turville-Park (Anglia) 1823.

Fouquier-Tinville. Hérouel (Picardie) 1747. - Máj. 7. 1794.

Lafayette. Chavagnac (Auvergne) 1754. - Párizs 1834.

Guadet. Saint-Emilion 1758. - Bordeaux júl. 17. 1794.

Gensonné. Bordeaux 1758. - Október 1793.

Marat. Baudry (Neufchatel) 1746. - Júl. 13. 1793.

Mirabeau. Bignon 1749. - Párizs 1791.

Pétion. Chartres 1759. - Bordeaux mellett 1793.

Roland. Villefranche 1732. - 1793.

Robespierre. Arras 1759. - Júl. 28. 1794.

Sain-Just. Blérancourt 1768. - Júl. 28. 1794.

Santerre. Párizs 1752. - 1809.

Tallien. Párizs 1769. - 1820.

Vergniaud. Limoges 1759. - Okt. 31. 1793.

(1846-1847)

Vasáros András: *Censura in nuce*

A *censura* latin szó, a cenzori hivatalt vagy méltóságot jelentette az ókori Rómában. A két cenzort, a közerkölcsök és az állami javak legfőbb őreit olyan feddhetetlen hírű férfiak közül választották ki, akik már viseltek konzulságot. A cenzorok vagyonbecslés alapján osztályokba sorolták a római polgárokat, népszámlálást rendeltek el, adókat vetettek ki, és kezelték az államkincstárat. Ők állították össze a szenátus névjegyzékét, és az arra méltatlanokat kizárták a testületből. Határozatuk megfellebbezhetetlen volt.

A cenzorok gondoskodtak a minden rómaina nézve kötelező erkölcsi szabályok betartatásáról. Elkoboztathatták az etikai vétséget elkövetők lovait is. Az egyik leghíresebb római cenzor, az idősebb Marcus Porcius Cato (Kr.e. 234–149) például kizárt egy férfit a szenátusból, mert az nyilvánosan megcsókolta a saját feleségét.

A római köztársaság erényeit megtestesítő tevékenység (cenzúra) a törvényességi és erkölcsbírói ítélkezésről fokozatosan tevődött át a mindenkor fennálló rendet esetleg megzavaró orgánumok ellenőrzésére. Ezzel egyidejűleg a közösségért élő, a polgárok jogai felett Cerberusként őrködő híres, jellemerős és megvesztegethetetlen cenzorok helyébe a mindenre kapható, hitvány és a fennálló hatalmat fenntartás nélkül kiszolgáló alakok léptek.

A cenzúra lehet preventív vagy represszív. Az első esetben még a megjelenés előtt ellenőrzik a műveket, és ha ez nem sikerült, még mindig fennáll a második lehetőség, a már kiadott művek betiltása. Az emberiség történelme során a cenzúra-polip igyekezett karjait minden gondolathordozóra rátapasztani, lett légyen az papirusz, cserép, rajz, festmény, kőoszlop, sztélé, nyomtatvány, audiovizuális vagy virtuális eszköz.

Ignoti nulla cupido

„A tudatlanok nem ismerik a gyönyört” – írta Ovidius. Szárnyas szavait mintegy sajátosan értelmezve Nagy Konstantin római császár már Kr.u. 333-ban bevezette a vallási cenzúrát – miután az újdonsült államvallás követői átestek a vérkeresztségen, és legyilkolták az Arius püspök tanait követő testvéreiket. A VI. század elején látott napvilágot az első pápai index, amely I. Gelasius pápa (i.sz. 492-496) nevét viselte – noha nem ő volt a szerzője. A *Decretum Gelesianum* az „elfogadható” és „elfogadhatatlan” „pogány” művek listája. III. Leó bizánci császár 726-ban kiadott ediktumában előírta, hogy a szentek képeit – mint bálványokat – el kell pusztítani. 1231-ben az „eretnekek” felkutatásának és büntetésének iszonytatóan kegyetlen gyakorlatát intézményesítve, IX. Gergely pápa létrehozta az inkvizíciót. Az egyházi erőszak és cenzúra e leghírhedtebb intézménye több mint 700 éven keresztül működött.

A római inkvizíció kezelte a tiltott könyvek első hivatalos listáját is, amelyet IV. Pál pápa uralkodása (1555-59) idején adtak ki. Szent Pius pápa 1571-ben létrehozta a tiltott könyvek indexének összeállításával foglalkozó hivatalt, az ún. Indexkongregációt. Ez a grémium adta ki az indexen lévő művek olvasására feljogosító egyedi engedélyeket is.

A Szent Inkvizíció 1948 októberében összeállított utolsó, 32. tiltólistáján mintegy 4000 könyvcím szerepelt az eretnokség, az erkölcstelenség, a szexuális szabadosság, a politikai inkorrekttség és egyéb okok miatt. Olyan ismert neveket találhatunk a jegyzékben mint Erasmus, Galeotto Marzio, Nostradamus, Nikolaus Kopernikus, Voltaire, Daniel Defoe, Victor Hugo, Anatole France, Nikosz Kazantzakis, valamint Kollár Ádám Ferenc, Bölöni Farkas Sándor. Érdekes módon a Horthy-rendszer keresztény-nemzeti ideológiájának egyik megalkotója, Prohászka Ottokár is indexre került.

Nemcsak az írott művekre tették rá kezüket a cenzorok, hanem a képekre és a szobrokra is. És noha a Vatikán 1948-ban hivatalosan megszüntette a tiltott művek listájának vezetését, mások nem hagytak fel a jól bevált módszerrel. Így került a XX. sz. második felében az egyetemes kultúra nem egy gyöngyszeme megközelíthetetlen archívumokba és raktárakba – és nem csak Kelet-Európában. Az amerikai szokásjog szerint ma is számontartják az utólagos cenzori intézkedéseket James Joyce, Chaucer, Boccaccio, Hemingway, Faulkner, D. H. Lawrence vagy Walt Whitman műveivel kapcsolatban.

III. Sándor orosz cár meglátva Nyikolaj Ge *A szanhedrin bíróság* című festményén Krisztust, a kor híres, torzonborz orosz etnográfus-utazójára utalva így kiáltott fel: „Miféle Krisztus ez, ez egy beteg Mikluho-Makláj!” Ezt követően a mű több mint száz éven át a raktárak mélyén pihent. Végül 2008-ban állították ki először a Tretyakov Képtárban – akkor is mindössze öt napra.

Aut Caesar, aut nihil

A jól működő cenzúra a képzőművészetet sem hagyhatja figyelmen kívül. Az idevágó jelmondatot Cesare Borgia fogalmazta meg: „vagy Caesar vagy semmi”. Az utólagos „spontán” javítások lehetőségére már az őseMBER is rájött, pl. letörölte, illetve átsatírozta a barlang falán ábrázolt emberi figurák testrészeit. A szobrok, képek aktuális uralmi formákhoz igazítása – azaz vandál megcsonkítása – az ókorban azután bevett gyakorlat lett. De a középkorban is előszeretettel igazgatták nemcsak az antik műtárgyakat, hanem a kortárs műveket is, mint például Masaccio *Ádám és Éva kiűzése a Paradicsomból* című falfestményét, amelyen letakarták a mezítelen ágyékokat. Ugyanez történt például Hubert és Jan van Eyck genti oltárának 1550-es felújításakor, amikor is Jan van Scorel és Lancelott Blondell „karbantartási szándékkal” új részleteket festettek rá.

A retusálás cenzori „művészete” legjobban Sztálin Szovjetuniójában teljesedett ki. A diktátor határtalan hatalomvágyában nem érte be politikai ellenfeleinek fizikai megsemmisítésével, még a nyomukat is ki akarta törölni – a fényképekről.

A legelhíresebb felvételt G. P. Goldstein készítette a moszkvai Nagy Színház előtt szónokló Leninnél. Az eredeti képen felül, a szónoki emelvényen Vlagyimir Iljics van, lejjebb, a lépcsőn Trockij és Kamenyev látható. Amikor azután Trockijt száműzték a Szovjetunióból, a képről kiadott képeslap-montázon ő már nem szerepelt. Néhány év múlva kivégezték Kamenyevet és szegény Lenin egyedül maradt a fotón, a tribün retusált őt üres lépcsőfoka felett. A képeslap egy másik változatban is elterjedt, amelyen az eredeti fotó fele – a nemkívánatos személyek miatt – egyszerűen nem volt látható.

Egy másik képen Sztálin, Vorosilov, Molotov és Jezsov (1938-ig belügyi népbiztos) sétál a Moszkva folyó partján. Jezsovot 1939-ben utódja, Berija személyesen tartóztatta le, és eltávolítása után – ahogy sorstársainak, úgy neki is – el kellett tűnnie a fotókról.

Az egyik legmegdöbbentőbb változáson az a kép ment át, amelyen eredetileg négyen szerepeltek: Antyipov, Sztálin, Kirov és Svernyik. A fénykép 1926-ban készült, de egy 1940-es változatról Antyipov – aki a petrográdi Cseka vezetőjéből lett Molotov helyettese – már eltűnt. 1938-ban letartóztatták, majd kivégezték, így a fotókon sem volt többé helye. Svernyiket, a Központi Bizottság egyik titkárát, aki 1946-tól államfő volt, már Sztálin halála után retusálták le a fotóról. Bár időben nem ez a legutolsó változat, de a párt és Sztálin hűséges festője, Iszaak Brodskij 1929-ben elkészítette a pártvezér egyik híres portréját az eredeti 1926-os fotó alapján, és ezen már Kirovnak sem jutott hely, csak a vezérnek (noha

Kirov csak 1934-ben fizet majd életével azért, amiért a pártkongresszuson a küldöttek 24%-a őt választotta volna főtitkárnak Sztálin ellenében).

Míg emitt retusáltak, amott montíroztak...

Minden bizonnyal hamisítvány az a Heinrich Hoffmann müncheni fotográfus által 1914. augusztus 2-án, a müncheni Odeonplatzon, egy a háború melletti tömeggyűlésen Hitlert ábrázoló kép, amelyet később a náci propaganda előszeretettel felhasznált. Gerd Krumeich düsseldorfi történész kiderítette, hogy a Führer eredetileg nem is szerepelt a fotón, csak később került rá.

A retusálók neve – érthető módon – nem maradt fenn az utókor számára, azonban azt el kell mondani, hogy technikai hozzáértésük rendkívül magas színvonalú volt. Aki pedig azt hiszi, hogy a cenzúra e válfaja a múlt sötétségébe veszett, az csak pillantson rá bizonyos nyugat-, közép- vagy kelet-európai országok választási plakátjaira. E politikai hirdetésekről csak úgy ordít a vizuális politikai machináció...

Favete linguis

Favete linguis, azaz vigyázzatok a nyelvekre! Így köszöntötte a római pap az áldozás kezdetekor a jelenlevőket, nehogy valami illetlent, megbocsáthatatlant mondjanak, és ezzel készítette őket az öncenzúrára. Az öncenzúra a tudományos érdeklődés perifériájára szorult, és többnyire csak mint a cenzúra kísérőjelensége szerepel, holott mind a mai napig nagyon fontos és rendkívül hatásos módszer maradt.

Öncenzúránk figyelmeztet arra, hogy túl sok forog kockán – jólétünk, jó hírünk, családjunk, karrierünk, munkahelyünk, a cégünk stb. –, ezzel erősítve velünk az uralkodó véleményt, serkentve bennünk az orwelli „gramofon agyat”^[1] és kényszerítve minket arra, hogy ne mondjuk ki azt, amit és ahogyan valóban gondolunk.

A XX. század második felében a kelet-európai országokban a politikai sajtó irányítása az öncenzúrán alapult. Ez olyan jól működött, hogy szinte sehol sem volt szükség médiatörvényre, és nem hazudott az, aki akkor azt állította, hogy hivatalosan a sajtószabadságot semmilyen törvény sem korlátozza a szocialista országokban.

És hol tartunk ma? Az újságírói etika általánosságban ugyan elítéli a tulajdonosi beavatkozást, de azt elkerülhetetlen háttér-tendenciának tekinthetjük, hogy a sajtótermék tulajdonosa igenis megszabja a követendő elveket. Különösen olyan ügyek esetében, amelyek a tulajdonos egyéb érdeklődéseit érintik, előfordul informális, közvetett ráhatás is. Ennél még súlyosabb probléma az, ha a hirdető hátrálnak meg a külső cenzorok hatására, és ezzel kényszerítik a szerkesztőségeket az (ön)cenzúrára, valamint ezzel befolyásolják a sajtótermék tartalmának alakulását. Sőt, esetleg később a helyi piaci médiaverseny kimúlásával a hirdető szinte élet-halál uraivá válhatnak a médiában.

Ne higgyük azt, hogy az öncenzúra csak politikai témákat, tartalmakat érinthet. Íme két kuriózum a modern öncenzúra világából.

Az angliai Boomerang TV gyerekcsatornát több szülő nemtetszésének kinyilvánítása után arra kötelezte a brit médiafelügyelet (Office of Communications), hogy vágja ki az összes cigarettázós jelenetet a Tom & Jerry rajzfilmekből. A 159 részes sorozatban egyébként csak néhány alkalommal füstölnek, pl. amikor Tom udvarol egy Cicamicának, és közben szivarra gyújt.

Mark Twain klasszikusa, a *Huckleberry Finn* hamarosan cenzúrázott verzióban jelenik meg az Egyesült Államokban. A rasszistának minősülő *nigger* szót *rabszolgára* (slave) cserélik, és más, egyéb változtatások is várhatóak. A fenti kifejezés a *Huckleberry Finn*ben 219-szer, a *Tom Sawyer kalandjai* című regényben pedig négyszer fordul elő. Twain már életében is találkozhatott a cenzúrával, mert egy 1888-as levelében kifejti, hogy a *helyes* és a *majdnem helyes* szó között akkora a különbség, mint a szentjánosbogár és a villámlás (angolul *lightning bug* és *lightning*) között.

Mark Twain e szavait ajánlom figyelmébe a világ minden tudatos öncenzorának, de főleg az önjelölt média-prófétáknak, akik az öncenzúra megerősödését nagy alattomban készítik elő.

Padca, sed bona

Amikor 1990-ben a montreali McGill Universtity diákjai, Alan Emtage, Bill Heelan és J. Peter Deutsch elindították a világ első internetes keresőjét – az *Archie*-t –, nagyon kevesen sejtették azt, hogy mekkora kihívást jelent ez a találmány a cenzoroknak. Az ezredforduló idején végbement telekommunikációs technológiai forradalom első pillantásra szinte lehetetlenné tette a működésüket. De nem sokáig tartott „őrzőink” tétlenkedése, akik meghirdették a „keveset, de jót” programot, és új háborút kezdtek a robbanásszerűen növekedő információáradattal szemben.

A mobil telekommunikáció (GSM telefonbeszélgetés, ill. SMS/MMS küldése vagy fogadása) szintén cenzoraink célkeresztjébe került. Az egyik legerőszakosabb beavatkozás a mobil-kommunikációba Teheránban történt: az elnökválasztási győzelmet megkérdőjelező tüntetések alatt a kormány utasítására a telekommunikációs cégek először bizonyos készülékekről, majd bizonyos körzetekben, végül pedig teljesen letiltották a GSM telefonkészülékek SMS/MMS fogadását és küldését, ill. később már a beszélgetéseket is.

Jóval békésebb, de nem kevésbé veszélyes a GSM készülékek mozgásának (koordinátájának) hosszú ideig való tárolása. Ezt az USA-ban és sok nyugat-európai országban törvény vagy kormányrendelet szabályozza. Így évekre visszamenőleg – szinte utcára pontosan – meg lehet állapítani, hogy „merre járt” a mobilkészülék. Ez a demokrácia egyik legfontosabb alapjogával, a személyi szabadsággal ellentétes...

Az igazán veszélyes hétfejű sárkány azonban az internet. Egy ilyen decentralizált információs hálózatban a kifogásolt adat, a kép, a felvétel vagy a dokumentum szinte soha sincs ott, ahol a cenzor jogosult lenne ellenőrizni. Így nem marad más megoldás, csak az internet szűrése. E téren a Kínai Népköztársaság nemcsak nagyhatalom, de világelső is.

Az *Aranypajzs Projekt*, közismert nevén a *Kínai Nagy Tűzfal*, a Kínai Népköztársaság Közbiztonsági Minisztériumának az internet cenzúrázása céljából létrehozott projektje, amelynek első tervei 1998-ban készültek. A projekt első fázisa 2003 novemberében indult el, és 3 évig tartott. A mostani, második fázis a tervek szerint két év múlva ér véget. A Kínai Központi Televízió (CCTV) híradása szerint a projekt az első fázis elindulásáig 800 millió USA dollárba került. Becslések szerint kb. 30 000 rendőrségi alkalmazott foglalkozik a projekttel.

A kínaiaknak ugyan alig 7%-a használja a világhálót, de ez így is 94 millió embert jelent. Az abszolút számokat tekintve Kína a második az országok ranglistáján az Egyesült Államok után, s a növekedés olyan gyors ütemű, hogy hamarosan az élre kerül. A *Kínai Nagy Tűzfal* megtette hatását. Az Amnesty International jelentése szerint 2002 szeptemberében a négy nagy kínai internetszolgáltató hálózatára szűrőprogramokat telepítettek. Ezek a szoftverek hozzáférhetlenné tették az olyan szavakat tartalmazó oldalakat, mint az "emberi jogok", "Falun Kung", "Tajvan", "Tienanmen", "Tibet". E szavakkal e-mailt sem lehetett küldeni.

A kínai kormány a Cisco vírusok ellen kifejlesztett készülékeit a nem kívánatos oldalak blokkolására, valamint a kapcsolat megszakítására használja. Amennyiben valamilyen szűrő bontja a kapcsolatot, a rendszer egy bizonyos ideig (jellemzően 1-30 percig) a további kapcsolódási kísérleteket is blokkolja.

A Harvard Law School két munkatársa, Jonathan Zittrain és Benjamin Edelman felmérést készített a kínai internetes cenzúráról. 200 000 weboldalt vizsgáltak meg, és ezeknek a tíz százaléka Kínából elérhetetlennek bizonyult. Kimutatták azt is, hogy a kínai hatóságok gyakran fejlettebb technikát is alkalmaztak. Nemcsak elérhetlenné tették a nemkívánatos oldalakat, például a Google-t, hanem azt is megoldották, hogy egy másik, kínai oldal jelenjen meg helyettük.

A Google kénytelen-kelletlen engedett a nyomásnak. E kereső kínai kiadása maga szűri ki a hatóságok által tiltott oldalakat. Adatbázisából kitöröltek 250 000 fogalmat és nevet. Cserébe a Google lekerült a tiltott oldalak listájáról, és újra kezdhette szolgáltatását, immáron Hongkongból.

Guo Liang, a Pekingi Társadalomtudományi Akadémia helyettes igazgatója és internetszakértője szerint a cenzúra nem éri el célját. „Egy weboldalt betilthatnak, de a felhasználókat nem végezhetik ki” – szögezte le. Mindazonáltal a kínai „eredmények” Moszkvát és Teheránt arra ösztönzik, hogy maguk is létrehozzák

internetes cenzúrájukat.

De mennyiben érint ez bennünket itt az Európai Unióban?

Csupán annyiban, hogy kedvenc kereső oldalunk – attól függően, hogy melyik országból, milyen nyelven kérjük le az adatokat, milyen internet-böngészőt használunk, és abban milyen rekordok találhatóak, illetve milyen operációs rendszer fut a számítógépünkön – már most is más-más találatot hoz le az internetről.

Csupán annyiban, hogy ha a kínai típusú szűrők a mi hálózatunkban is beindulnak, azt észre sem vesszük majd, feltéve, hogy derék cenzoraink jól végzik a munkájukat.

Csupán annyiban, hogy a demokrácia maga neveli fel azokat, akik cenzoraivá akarnak válni...

[1] "To exchange one orthodoxy for another is not necessarily an advance. The enemy is the gramophone mind, whether or not one agrees with the record that is being played at the moment."

George Orwell's Preface to *Animal Farm*

[\[vissza a szöveghez\]](#)

Délibáb

Ady Endre: Intés az őrzőkhöz

Őrzők, vigyázzatok a strázsán,
Csillag-szórók az éjszakák,
Szent-János-bogarak a kertben,
Emlékek elmúlt nyarakon,
Flórenc nyarán s összekeverten
Bucsúztató őszi Lidónak
Emlékei a hajnali
Párás, dísz-kócos tánci termen,
Történt szépek, éltek és voltak,
Kik meg nem halhatnak soha,
Őrzött elevenek és holtak,
Szívek távoli mosolya,
Reátok néz, aggódva, árván,
Őrzők: vigyázzatok a strázsán.

Őrzők, vigyázzatok a strázsán,
Az Élet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átvádoljanak most rajta
Véres s ostoba feneségek.
Oly szomorú embernek lenni
S szörnyűek az állat-hős igék
S a csillag-szóró éjszakák
Ma sem engedik feledtetni
Az ember Szépbe-szótt hitét
S akik még vagytok, őrzőn, árván,

Őrzők: vigyázatok a strázsán.

1918

Petőfi Sándor: A puszta télen

Hej, mostan puszta ám igazán a puszta!
Mert az az ősz olyan gondatlan rossz gazda;
Amit a kikelet
És a nyár gyűjtöget,
Ez nagy könnyelműen mind elfecséreli,
A sok kincsnek a tél csak hült helyét leli.

Nincs ott kinn a juhnyáj méla kolompjával,
Sem a pásztorlegény kesergő sípjával,
S a dalos madarak
Mind elnémultanak,
Nem szól a harsogó haris a fű közűl,
Még csak egy kicsiny kis prűcsök sem hegedűl.

Mint befagyott tenger, olyan a sík határ,
Alant röpül a nap, mint a fáradt madár,
Vagy hogy rövidlátó
Már öregkorától,
S le kell hajolnia, hogy valamit lásson...
Igy sem igen sokat lát a pusztaságon.

Üres most a halászkunyhó és a csőszház;
Csendesek a tanyák, a jószág benn szénáz;
Mikor vályú elé
Hajtják estefelé,
Egy-egy bozontos bús tinó el-elbődül,
Jobb szeretne inni kinn a tó vizébül.

Leveles dohányát a béres leveszi
A gerendáról, és a küszöbre teszi,
Mevágja nagyjából;
S a csizmaszárából
Pipát húz ki, rátölt, és lomhán szipákol,
S oda-odanéz: nem üres-e a jászol?

De még a csárdák is ugyancsak hallgatnak,
Csaplár és csaplárné nagyokat alhatnak,
Mert a pince kulcsát
Akár elhajítsák,
Senki sem fordítja feléjük a rudat,
Hóval söpörték be a szelek az utat.

Most uralkodnak a szelek, a viharok,
Egyik fönn a légben magasan kavargó,
Másik alant nyargal

Szikrázó haraggal,
Szikrázik alatta a hó, mint a tűzkő,
A harmadik velök birkozni szemközt jó.

Alkonyat felé ha fáradtan elúlnak,
A rónára halvány ködök települnek,
S csak félig mutatják
A betyár alakját,
Kit éji szállásra prüsszögve visz a ló...
Háta mögött farkas, feje fölött holló.

Mint kiűzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér a szeme a tulsó határra,
Leesik fejről véres koronája.

Pest, 1848. január

Ady Endre: Emlékezés egy nyár-éjszakára

Az Égből dühödt angyal dobolt
Riadót a szomorú Földre,
Legalább száz ifjú bomlott,
Legalább száz csillag lehullott,
Legalább száz párta omolt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Kigyúladt öreg méhesünk,
Legszebb csikónk a lábát törte,
Almomban élő volt a holt,
Jó kutyánk, Burkus, elveszett
S Mária szolgálónk, a néma,
Hirtelen hars nótákat dalolt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Csörtettek bátran a senkik
És meglapult az igaz ember
S a kényes rabló is rabolt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Tudtuk, hogy az ember esendő
S nagyon adós a szeretettel:
Hiába, mégis furcsa volt
Fordulása élt s volt világnak.
Csúfolódóbb sohse volt a Hold:
Sohse volt még kisebb az ember,
Mint azon az éjszaka volt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.

Az iszonyuság a lelkekre
Kaján örömmel ráhajolt,
Minden emberbe beköltözött
Minden ősének titkos sorsa,
Véres, szörnyű lakodalomba
Részegen indult a Gondolat,
Az Ember büszke legénye,
Ki, íme, senki béna volt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Azt hittem, akkor azt hittem,
Valamely elhanyagolt Isten
Életre kap s halálba visz
S, íme, mindmostanig itt élek
Akként, amaz éjszaka kivé tett
S Isten-várón emlékezem
Egy világot elsüllyesztő,
Rettenetes éjszakára:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.

1918

Pilinszky János: KZ-oratórium

– részlet –

Hol volt, hol nem volt,
élt egyszer egy magányos farkas.
Magányosabb az angyaloknál.

Elvetődött egyszer egy faluba,
és beleszeretett az első házba, amit meglátott.

Már a falát is megszerette,
a kőművesek simogatását,
de az ablak megállította.

A szobában emberek ültek.
Isteneen kívül soha senki
olyan szépnek nem látta őket,
mint ez a tisztaszivü állat.

Éjszaka aztán be is ment a házba,
megállt a szoba közepén,
s nem mozdult onnan soha többé.

Nyitott szemmel állt egész éjszaka,
s reggel is, mikor agyonverték.

Szerb Antal: Rab Ráby

Ideje volna, hogy átmenjen az irodalmi köztudatba: Jókai Mór legjobb regénye a *Rab Ráby*. Ebben a csodálatos regényben Jókai híresen gyenge oldalai: a csak két szint ismerő jellemrajza, a giccs felé hajló színessége és mesegazdagsága kevéssé szembeszökőek; viszont jó tulajdonságai: elmondásának páratlan lendülete és folyamatossága, nyelvének ízessége és főképp legendaépítő készsége itt érik el a legmagasabb fokot, és ebben a regényben valami olyasmi is van, amit a többi Jókai-regényben általában hiába keresni: a magyar társadalom és történelem döntő problémáiról, belső végzetvonaláról alkotott nagyszabású vízió. A magyar politikumban rejülő végzetességek olyan irányú és olyan művészi felismerése, amely ezt a regényt (és csak ezt a Jókai-regényt) a *Bánk bán*, *A falu jegyzője*, Széchenyi, Berzeviczy Gergely, Petőfi Sándor és Grünwald Béla szomszédságába hozza. Jókai legnagyobb és legravasabb ismerőjének, Mikszáth Kálmánnak nem is volt kétsége a Rab Ráby értéke iránt: „Maga se tudta talán – írja –, hogy milyen közel volt itt ahhoz, hogy megírja hazája összes ezeréves küzdelmeit egy történetben, és századokra kiható remekművet alkosson, amit a Biblia mellett kellene tartania minden magyarnak.” Maga se tudta? Vajon? Mikszáth mindenestre tudta, miről van szó, a *Rab Ráby* lényegét teljes súlyával felfogta, és azzal is tisztában volt, hogy Jókai hol hibázta el: ti., hogy szükségtelenül egy jókais-romantikus mellékcselekményt iktatott belé. „Érdemes volna – mondja Mikszáth – átdolgozni a *Rab Rábyt* (ha arra egyszer egy arra méltó nagy író vállalkoznék), illetve elválasztani a hozzá nem illő részletektől, hogy a regények között is legyen olyan, melyet a nemzeti érzések átfonnak glóriával, mint aminő a *Bánk bán* a színművek, a *Rákóczi induló* a zeneművek és a *Szózat* a költemények közt.”

Hisszük, hogy Mikszáth nem túlzott; különben sem volt a túlzások embere, és ez különösen nem az a vonal, ahol természete túlzásra hajlott volna. A *Rab Ráby* kis híján az, ami a *Bánk bán* a drámák és a *Szózat* a költemények közt; a magyarság egyik alapvető önkifejeződése. Ha Jókai gigantikus művéből csak ez az egy kötet maradt volna fel, ez is elég volna, hogy szerzője a legnagyobb magyar írók közt szerepeljen. Érdekes, hogy ezt mégis (Mikszáth szószólása dacára is) nagyon kevesen tudják, a *Rab Ráby* nem szerepel az iskolában igen sok ajánlott és kötelező olvasmányul kijelölt Jókai-regény közt, és alig vették észre, hogy a nagy mesemondónak, új és régi földesurak nagy legendaszövőjének vannak ilyen hangjai is. Nem hiszem, hogy ez csak véletlen.

Ez a regény abban is erősen különbözik Jókai legtöbb alkotásától, hogy a főcselekményben igen kis szerepet játszik Jókai híres meseszövő fantáziája; a meseszövő fantázia csaknem teljesen az említett felesleges mellékcselekményre szorítkozik. A főcselekményben meglepő hűséggel követi forrását, ami nem más, mint a regény hősének, Ráby Mátyásnak emlékirata.

Ez az emlékirat német nyelven Strasbourgban jelent meg, „a köztársaság ötödik esztendejében”, vagyis 1797-ben. Ha Jókai nem írt volna nagyszerű regényt belőle, akkor is többet kellene foglalkozni vele, mint ahogy eddig történt, sőt azt hiszem, le kellene fordítani, és ki kellene adni: lebilincselően érdekes olvasmány, és lesújtó, felháborító, felüvöltés nélkül el nem olvasható kordokumentum, ha csak részben is igaz az, amit előad (és semmi okunk nincs kételkedni abban, hogy nagyobbára az igazságot mondja el, bár egy beteg lelkű emigráns elkerülhetetlen hangulati fénytörésével nézve). A műről már a címe is mindent elmond: *Justizmord und Regierungsgreuel in Ungarn und Oesterreich oder actenmäßige Geschichte* (Jogtiprás és a kormányzás borzalmi Magyarországon és Ausztriában avagy egy okámnyokkal igazolt örténet – a szerk. megj.) Még nem vagyunk messze az időben a fiatal Schiller drámáinak, a *Haramiáknak*, az *Ármány és szerelemnek* és a *Don Carlosnak* a levegőjétől – sőt a humanitárius idealizmus és a rémromantika e különös frigye, ami ezeknek a drámáknak a lényege, most szállt alá az alsóbb irodalomba, és került így át osztrák és magyar szellemű területre. Ez a Schiller utáni pátosz *Rab Ráby* könyvének egyik oldala, ez lengi át a stílárisan is megragadó bevezetést: *Durch Leiden mürbe, des Klagens müde, hätte ich ferner geschwiegen...* (Mivel a szenvedések meggyötörtek, a panaszok kimerítettek, egyre hallgatagabb lettem – a szerk. megj.), de a másik oldala, az *actenmäßige Geschichte*, az aktaszerű történet hátborzongatóan aktaszerű. Ráby Mátyás jogász volt, megszállott jogász, a jog és igazság mániákusa, és életrajza félelmetes jogi esetek, perek és döntések hosszú

sorozata: *Justizmord und Regierungsgreuel*. Az emberben leginkább a *Greuel* (borzalom – a szerk. megj.) szó marad meg.

Ráby Mátyás II. József korában élt. Ügyvéd volt. Sorsa és vérmérséklete úgy hozta magával, hogy mindig a szegények és jogtalanok jogát kellett védelmeznie, és mindig hiába. Egy kezdetben tyúkpernek látszó ügy életének központi eszméjévé, rögeszméjévé és tragédiájává vált. A szentendrei városi tanács igazságtalanul adóztatta a szegény népet, különösen a teljesen védetlen Izbég jobbágyfalú lakosait. Ezeknek a védelmére kelt Ráby, és hogy erélyesebben harcolhasson, maga is Szentendrébe ment lakni, házáat ma is mindenki megnézheti ott. Ellensége eredetileg nem is a nemesi Magyarország volt, hanem csak a zsíros paraszt, a kulák, de kiderült, hogy a kulákot nem lehet bántani anélkül, hogy az ember az egész társadalmi renddel harcba ne bonyolódjék. A szentendrei városi tanács vesztegetés útján a maga pártjára vonta a vármegyét, és Ráby nemsokára szembetalálta magát az egész magyar nemességgel. Nem akarjuk részletezni a rengeteg elképesztő jogi cselekvést, amellyel útját állták, Jókai maga is jogász volt, és nagy élvezettel vette át ezeket regényébe. Elég az hozzá, hogy lassanként ellene fordították a népet, amelynek érdekében síkraszállt, kísérletet tettek arra, hogy megvesztegessék, agyonlőjék, hogy megmérgezzék; a császári Don Quijote, II. József hiába küldte legkülönbébb utasításait híve és magyar paródiája érdekében, Rábyt bebörtönözték a vármegye tömlöcébe (a most idegenforgalmi célokra átrendezendő pesti vármegyeházának, azt hiszem, ez a legnagyobb történelmi nevezetessége), és hiába jött el II. József személyesen, hogy kiszabadítsa, Ráby éveken át ott sínylődött. II. József halála után Rábynak végképp bealkonyult, II. Lipót eltiltotta attól, hogy őt is állandóan beadványokkal zaklassa, mint II. Józsefet. Ráby a forradalmi Franciaországba emigrált, és ott nyoma veszett.

Kétségtelen, hogy Ráby Mátyás kveruláns (akadékoskodó – a szerk. megj.) volt, mindenben a maga és az erkölcsi világrend megsértését látta, mániákusan írta beadványai tömegét, ahová nézett, visszaéléseket látott, és az volt a rögeszméje, hogy neki kell mindent rendbe hozni – nem ritka embertípus, de a felvilágosodott abszolutizmus korában valószínűleg kortünet, a kor jellegzetes bolondja lehetett; újra csak Schillerre utalok, gondoljunk szívünk nagy Posa marquis-ára. De ez nem változtat azon, hogy ami vele történt, ha csak a fele is igaz, az *Justizmord* volt és *Regierungsgreuel*, a legirtózatosabb vádirat a nemesi Magyarország ellen, és erről szól Jókai regénye is.

Ez volt az anyag, amelyet Jókai készen kapott. Tisztában kell lenni azzal, hogy Ráby Mátyás története Jókait, az abszolút mesemondót, elsősorban mint téma ragadta meg; témái érdekességéért választotta, nem a benne levő szociális és politikai tanulságokért. (Aminthogy valószínűnek tartom, hogy a másik Mátyás, Lúdas Matyi elsősorban mint téma, mint csattanós, jól feldolgozható történet ragadta meg Fazekas Mihály figyelmét.) Azok a regények, amelyeket Jókai a *Rab Ráby* születését megelőző és az azt közvetlenül követő esztendőben írt, egyáltalán nem tanúskodnak arról, mintha Jókait az abban az időben amúgy is elalattott jobbágyproblematika különösen foglalkoztatta volna, vagy mintha ebben az időben kritika támadt volna benne fel a régi, nemesi Magyarország intézményeivel szemben. A *Rab Ráby*t 1879-ben írta; 1876-ban írta a *Régi jó táblabírákat*, amelyben már csaknem mulattató naivitással védelmezte az elmúlt vármegyei világot; ami rossz volt akkoriban, azt mind aljas jövevények csinálták, mondja, a régi jó táblabírák maguk mind arany szívűek voltak. 1877-ben jelent meg a *Névtelen vár*, a nemesi történelem legvédhetetlenebb mozzanatának, az 1809-es inszurrekciónak az apotheozisa. A *Rab Ráby*val körülbelül egyidőben jelennek meg az *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* és a *Szabadság a hó alatt* című regények, amelyekben fantáziája a magyar valóságtól és általában minden valóságtól elszakadva csapong, és a *Rab Ráby* után már nem is ír több olyan regényt, amely a magyar társadalom és politikum problémáit érintené, teljesen elmerült a múltban és a földrajzi távolok felelőtlen színgazdagságában. Csak önéletrajzi természetű írásokban és az ugyancsak önéletrajzi *Tengerszemű hölgy*ben beszél nagyon stilizált és nagyon megbékélt formában fiatakorának immár olyan távoli küzdelmeiről.

De egészen véletlenül mégsem szokott író témát választani. Akármilyen naiv és gyermeki volt Jókai sok tekintetben, mégis tisztában volt vele, mit implikál a *Rab Ráby*-téma. Tisztában volt vele, és nem is menekült előle. Témája nála egészen szokatlan módon megragadta; a forrásban adott tényeken alig változtatott. Ez nem lehet véletlen.

Mit változtatott mégis művészi és világnézeti céljainak megfelelően a készen kapott anyagon? Csak mint igazi művész és mint a nemzet választott legendamondója letisztította a járulékos elemet, és kiemelte a lényegét. Mindenekelőtt kissé átfésülte hősét. A kveruláns és pathologikus vonásokat elhagyta (Jókai Rábyja nem csinál botrányt elsikkasztott itatóspapírokért és tollszárákért, mint a történelmi Ráby), szalonképessé tette, elhelyezte csodálatos és sokat bántalmazott hőseinek kissé egyarcú galériájában. Azután megfelelő ellenfélről gondoskodott. A történelmi Ráby egyes gazemberekkel és egyes

intézményekkel állt szemben, külön fejezetben sorolja fel és denuncálja a felvilágosodott külföld számára azokat a törvényeket, amelyeket a magyarországi igazságszolgáltatásban és közigazgatásban elavultnak és embertelennek tart, ezenközben a nem-magyar, hanem közvetlenül Bécstől függő hatóságok ellen ugyanannyi, ha nem még több kifogása van. Jókainál Rábynak egy nagy ellensége van: a vármegye, a nemesi Magyarország. Kis történetátszínezéssel még a gyűlölt Niczky gróf, a helytartótanács elnöke, Dugonics álnok rókája is jó magyar nemesember lesz, a Ráby elleni maffia legfőbb irányítója. Ugyhogy, ha csak a tényeket tekintjük, az a nemesi Magyarország, amelyet Jókai rajzol, még sötétebb annál, amelyet az elkeseredett emigráns Ráby írt meg.

Miért tette ezt az *Egy magyar nábob* és az *Új földesúr* szerzője? Mert művészi intuícióját megragadta a probléma, el nem engedte, és a probléma ebben a beállításban érvényesült csak teljes drámaiságában. Jókai a *Rab Ráby*ban be akarta mutatni a kuruc-labanc század legnagyobb magyar tragédiáját: ezen a végzet sújtotta földön humanitás és nemzeti eszme harcban állottak egymással. A nemzeti eszme összeforrott a nemességgel, amely a magyar hagyományok egyetlen tudatos hordozó rétege volt, viszont létkérdés volt a számára, hogy a nem nemesi rétegeket kihasználja. A humanitás eszméje pedig az uralkodókkal forrt össze, III. Károlyval, Mária Teréziával, II. Józseffel, akik az elnyomott rétegeket pártfogolták, nem is annyira tiszta humanizmusból, mint hogy a nemességnek és ezzel a nemzeti ellenállásnak az erejét csökkentsék. Aki a humanitást választotta, szembekerült az előjogait védő magyar nemességgel, és aki a nemzetet választotta, szembekerült a legegységibb humanizmus követelményeivel; az alkotmány érdekében vívott küzdelmek teljesen múlttá váltak, nem esik nehezünkre, hogy teljes szívünkkel szegény Rab Rábynak adjunk igazat.

Johann Wolfgang Goethe: A bűvészinás

Elment hát a vén varázsló,
végre nincs ma itt a mester!
Szellemeit én varázslom
élni-halni most az egyszer!
Ellestem igéit s
hókuszpókuszát,
s bűverővel én is
művelek csodát.

Rajta! rajta!
Szedd a lábad,
töltsd a kádat
feredőre!
Gazdag árral fürge habja
hadd zubogjon, fuss! előre!

No vén seprű, jöszte szépen!
Ócska rongyod fölveszed most!
Rég nem éltél szolgaképpen,
amit mondok, azt teszed most!
Lábad lesz ma, talpra!
A hegyibe fej!
Uccu neki, rajta,
ihol a cseber!

Rajta! rajta!
Szedd a lábad,
töltsd a kádat
feredőre!
Gazdag árral fürge habja

hadd zubogjon, fuss! előre!

Ni, a part felé rohan már!
Mint a villám, gyors a lába!
Máris ott van a folyamnál,
s itt a víz a korsajába!
Most már másodízben!
Kádunk színig áll!
Megmerül a vízben
rocska, dézsa, tál!
Állj meg! Állj meg!
Ami kellett,
mind betellett,
állj, de menten!
Jaj, mily sejtés réme száll meg:
a varázsszót elfeledtem!

Jaj, a szót, a szót, mely újra,
ami voltál, arra formál!
Jaj, hogy hordja futva, fújva!
Csak már megint seprű volnál!
Önti, egyre önti,
új meg új patak,
mind nyakamba dönti,
ezer zuhatag.
Túrni ezt nem,
nem fogom már:
megfogom már –
beste lélek!
Micsoda arc! Mily veszett szem!
Egyre szörnyűbb, jaj, de félek!

Hej, te sátán ronda fattya!
Fölvegye a víz a házat?
Hisz dagadó áradatja
minden küszöbünkön átcsap!
Átkos seprűnyél te!
Süket és konok!
Csillapodj le végre,
suta-butá bot!
Nem hagyod hát
abba rögtön?
Itt az öklöm,
Ez megállít –
s ott a balta – kerge, rongy fád
egy-kettő, szilánkra válik!

Látom megint hurcolja, hordja.
Jaj, hogy is teperjelek le!
Eltiporlak, gaz koboldja!
Reccsen és talál a fejsze!
Eltaláltam! éljen!
Kétfelé szakadt!
Visszatér reményem,
és szívem szabad.
Jaj, mi történt!
Mind a két fél
újra ép s él,
úgy loholnak
párba, talpra szökve tüstént!
Segítsetek, nagy Hatalmak!

És rohannak! Egyre fellebb!
Lépcsőt, termet locska hab nyom!
Szörnyű tenger, árja ellep!
Mester, mester, halld a hangom!
Itt a mester éppen,
nagy a baj, gyere!
Szellemet idéztem
s nem bírok vele!
„A sarokba,
vissza, térj meg
seprűnyélnek!
Szellemtesttel
nem citálhat itt dologra
senki más, csupán a mester!”

Fordította: Kardos László

Karinthy Frigyes: Cenzúra

Felszabaduló gondolat, repülj... Senki nem figyeli szavad, nincsenek magasabb érdekek, mint amit gondoltál és közölni akarsz. A cenzor nem néz mereven szemedbe, mikor kinyitod a szádat, nem fagy ajkadra a szó jeges tekintetétől – beszélj!

Halljátok hát, kimondom nyíltan, ahogy megfogant bennem a megismerés... Kimondom, hogy mi a véleményem azokról, akik...

Azazhogy, inkább valami mást. Ezt, amit most mondani akartam, ezt nem lehet mégse és most se – sőt, ejnye csak, úgy veszem észre, most még kevésbé lehet talán. Hogy is mondja csak a cenzor? Az idők nem alkalmasak. Aztán különben is – nagyon könnyen félre lehetne érteni, ami ugye... Igazán nem azért mondom, mintha attól tartanék, hogy... De semmiképpen nem lehet céloom, hogy... az a bizonyos úr, aki most eszembe jutott, magára vegye ezt a kijelentésemet, és úgy magyarázza, mintha én ezt azért mondtam volna, hogy izé, a miniszter, aki már régen, egészen alaptalanul gyanúsít engem valamivel, amiről pedig szó sincsen... hiszen ismernek az urak, jól tudják, mennyire szívemen viseltem mindig az illető intézmény érdekeit... és ha most mégsem úgy hát, mintha... ennek igazán nem az az oka, hogy gyáva volnék... de hát oktan áldozni fel valamit, amit kellő időben méltóan és eredménnyel áldozhatok fel... Egyszóval, ezt hagyjuk egyelőre.

De viszont boldogan és ujjongva kiáltom világgá azt a régi meggyőződésemet, amit négy esztendőn át torkomba fojtott a cenzúra, hogy minden tisztességes ember, akinek...

Hm, várjunk csak. Ezzel fölöslegesen megharagítanám a hogy hívják pártnak azokat az elemeit, akikről igazán nem állíthatom, hogy tisztességtelen emberek csak azért mert... És nekik módjukban van visszavágni éppen az én elméletemmel, amely szerint... s én ugyan mit válaszolhatnék erre, hiszen...

Hagyd abba, boldogtalan, hová leszel igazságoddal, míg remegő szívvel félted magadban az igazságot, azt, hogy élsz, s még élni akarsz mindenek ellenére, ami történt? S hogy kívül és belül remegsz mindentől, ami fenyeget: félsz, hogy félreértenek és elbúsítanak – s te félsz a bánattól, mert a halált juttatja eszedbe, félsz az emléktől, mert attól is a halálra gondolsz, félsz, hogy félnek majd tőled, s félelmükben megtámadnak téged, mint ahogyan megtámadták és legyilkolták egymást ők, akik nincsenek már, vacogó fogakkal, félrefordított arccal, hogy a másik ne lássa a hideg borzadályt. Miatta törted el vörös ceruzád, amivel vérbefojtottad a kimondott szót: a cenzúra odabent lakik. Halálfélelem az ő neve, s nincs menekvés előle, csak az ő karjaiba futsz, ha menekülsz.

Arra születünk, hogy szeressük és megértsük egymást, s mindent elpanaszoljunk egymásnak, ami a szívünkön fekszik. De mostohaanyánk, a gonosz természet egy rettenetes örökséget hagyott ránk: annak lehetőségét, hogy megölhetjük egymást. Csak a lehetőséget, mert vágyunk nincs erre, s örömünk nem telik benne – de ez a lehetőség megmérgezi minden gondolatunk, s gyilkossá tesz, amikor védekezünk ellene. Találjatok ki valamit, ti, akik delejes fényt és repülő embert találtatok ki – találjatok ki valamit, hogy ember ne halhasson meg ember kezétől, hanem csak a végzet akaratából – mártsatok be a csodakútba, melyben Achilles fürdött, s akkor majd kiállok, és megmondom nektek az igazat. Az igazságot, amit vértanúknak kellett meggyaláznunk inkább, mint megpecsételni – az igazságot, mely nem halálmegvető bátorságból, hanem az élet szerelméből fakad.

Mártsatok be ebbe a csodakútba, találjatok ki ruhát nekem, amit golyó át nem üt, kard át nem szúr, gonosz és gyanakvó tekintet meg nem sebez – tegyétek, hogy ne kelljen félnem tőletek, s ne kelljen fegyverkezni ellenetek –, s akkor én, az egyetlen ember, akit nem lehet megölni, egyik embertől a másikhoz futok majd, s mindkettőnek megsúgom a nagy titkot: ne félj tőle, pajtás, ne védekezz, ő nem akar bántani téged – s azért fenyeget csak, mert attól tart, hogy bántani akarod.

Ezt javaslom nektek, ti forradalmi csapatok: fegyver és sisak helyett egy cédulát akasszatok csak a ruhátokra, mikor küzdeni mentek az új, felszabadult gondolatért: bemehettek vele fegyvertelenül az ellenség tábor közepére, mint Imre király – ha ezt írjátok rá: Ne féljetek tőlem!

1918

Húrok

Ballai László: Fohász az operáért

„Vissi d'arte, vissi d'amore...”

azazhoggy:

„Művészetnek és szerelemnek
éltem, még egy árva léleknek sem ártva!
Hálát nem várva
minden nyomorgó sorsán enyhítettem.
Mindig őszinte hittel
bocsátottam fohászom
az áldott tabernákulum elé,
mindig őszinte hittel
vittem virágot reá.
A fájdalom óráján,
miért, miért, Istenem,
miért nem így viszonzod ezt nekem?
Ékszeremet
Madonnának ajánlottam,
a mennynek daloltam
s az összes csillagnak, kik nem nevettek soha szebben.
A fájdalom óráján
miért, miért, Istenem,
ó, miért nem így viszonzod ezt nekem?”.

Így hangzik Tosca híres imája. Az opera tragikus konfliktusának kibontakozását követő pillanatban vagyunk, amikor már lehetetlen helyes döntést hozni. Scarpia rendőrfőnök a mélyen vallásos érzelmű énekesnőtől, Floria Toscától a testét kéri cserébe annak szerelme, Cavaradossi lovag életéért. Ha Tosca enged a zsarolásnak, bukott nő lesz, ha állhatatos marad, a lovag meghal. Végso elkeseredésében az énekesnő odáig jut, hogy még az isteni igazságosságot is megkérdőjelezi, amelyet pedig a hívő léleknek sosem lenne szabad. Ezzel az etikai konfliktus metafizikai problémává szélesedik. A legsúlyosabb lételméleti és létparadoxonba került egyik pillanatról a másikra egy szabad polgár. Az ember beleborzong, ha átgondolja, miképp cselekedne hasonló helyzetben. Lenne-e bátorsága kést ragadni, és gyilkossá válni, miképp azt Tosca teszi majd, vagy megalkudna, és elviselné ezt az újabb nagy megaláztatást is, mint azt a sok kicsit, amely nap mint nap éri. De egyelőre Scarpia még odakint várakozik. Tosca maga sem tudja, mit fog tenni, Tanácstalanul vívódik, mérhetetlen fájdalomában kérdőre vonja az Urat, de e kérdés már inkább végso vád, mint remény. Gondolatainak lázas lüktetése, a szörnyű kétségbeesés remegése hatalmába keríti a hallgatót, akinek könnyek szöknek a szemébe és felgyorsul a szívverése, mialatt az ária utolsó hangjai lecsengenek és csend lesz.

Sok kitűnő énekesnő előadásában hallottam már Tosca szerepét, de közülük is Angela Gheorghiué (ejtsd: georgiu, nem pedig gyorggyu vagy dzsordzsu, amint azt sajnos rádiókommentátorainktól hallani) tetszett a legjobban. Nagy érdeklődéssel vártam tehát a legújabb közvetítést a New York-i Metropolitan Operaházból, a fiatal Sondra Radvanovskyval. A nagy előadóművészek lelkét nem fojtogathatja jobban a legendás elődök híre, mint amennyire serkenti az, hogy a világ most már tőlük várja a csodát. És Sondra Radvanovsky nem csupán jól, túlzásoktól mentesen, de önálló, a korábban már ismert megoldásokkal szinte egyenrangú karakterformálással, szívbemarkoló hitelességgel tárta fel előttünk e szerencsétlen nő lelki tusáját. Tosca imájának vége felé már együtt vergődtem vele, és az ária utolsó hangjainak lecsengésekor áhítattal vártam a csendet, amelyben a művész és én továbblebegünk az érzelmek toronymagasságokba felkorbácsolott hullámain.

De nem voltak lecsengő hangok. Sőt, már az ária végét széttépte az az egetverő kurjongatás, amellyel a mindenkori dívát ünnepelni kell a „Met”-ben. Mint a magasugrónőt az olimpiai stadionban. Ugyanazzal az aggodalommal várják a felső C kiéneklését, mint a lécs átugrását. És ugyanazzal az ovációval fogadják valószínűleg ugyanazok a „celebritások”, akiknek már megváltott jegye van a US Open tenisztornára és a baseball bajnokság döntőjére is. Végül is művészet és sport egyaránt teljesítmény; és ez Amerika talapzata. Csakhogy amíg a sportversenyen a lélek összeszedettségén múlik az izmok teljesítménye, addig az operában minden izomsejt rezdülésének a lélek felemelkedését kell elősegítenie. És a felemelkedett lélek már egy más valóságba lép át, ahol türelemre és megértésre van szüksége, és semmiképpen nem a tomboló, magából kivetkőzött közönség zajkeltésre.

Az 1970-80-as években mi, a Budapesti Állami Operaház látogatói elszörnyedve hallottuk a híreket a New York-i „Met”-ben és a moszkvai „Bolsoj”-ban előadás közben produkált tapsviharokról, sztárünneplésekről. Magam is emlékszem olyan esetre, amikor a vendégművészként fellépő szovjet-orosz primadonna a nagyária után pukedlizve várta a megérdemeltnek vélt ovációt, majd miután az elmaradt, és az előadás zavartalanul folytatódott, a szünetig már nem vesztegette erejét további pózokra. A függöny legördülésekor viszont bőségesen megkapta a megérdemelt ovációt. A tenyerek ütemes összecsapódása nem a hurraélménybe való bekapcsolódás miatt következett be. Ha nem tetszett a műsor, a publikum gyér taps után rögvést távozott. Ám időközben – a jegyárak növekedésével egyenes arányban – Andrassy úti zenepalotánkba is beáradtak a szurkolók, hogy végül teljesen kisajátítsák az „arénát”.

A tömegkultúra eluralkodásáról van szó; arról, hogy a sportcsarnokok, stadionok operagáláin felnövekedett közönség egyszerűen nem képes nyugodtan végigülni egy operaelőadást és abban elmélyülten gyönyörködni, mert igazi örömet az öt-tízpercenkénti magából kivetkőzött tombolásban leli? Vagy inkább az operalátogatás kultúrájának fejlődése visszatért a kiindulópontjához? Balzac regényeiből tudhatjuk, hogy a párizsi közönség nem azért járt az operába, hogy ott felejthetetlen benyomásokat szerezzen – kivéve persze azokat a férfiakat, akik a női lábak iránti hódolatuk okán csak a második felvonásbeli balettre érkeztek –, hanem hogy értesüljön a társasági hírekről és a legutóbbi divatról. Elképzelhető, mekkora botrányt okozott Richard Wagner, amikor eloltatta a nézőtéri világítást, sőt még a balettbetétet is meg akarta spórolni...

Ignoti nulla Cupido, azaz a tudatlanok nem ismerik a gyönyört. Esztétikai értelemben semmi esetre sem. De az evés örömeit mindenki ismeri; azt az inycsiklandó érzést, amely érzeteit hatalmába keríti, amikor előtte gőzölög kedvenc rántott csirkéje, steak-je, báránygerince. És mit szólna az ember, ha minden falat után megtapsolnák, elvinnék előle az ételt, és új terítéket hoznának neki? Ha a steak-jét huszonöt

megszakítással fogyaszthatná csak el? Képzeljük magunk elé annak a marketing menedzsernek az arcát, aki így volna kénytelen vacsorázni. Lehetetlenség, mert ilyesmi egyetlen étteremben sem eshet meg vele. Nevetséges is feltenni a kérdést, hogy vajon egy menü elfogyasztása vagy egy egész *orchestrum theatrum* produkciója jelenti-e – önmagában is és abszolút értelemben is – a nagyobb teljesítményt. Pedig jól bevacsorázott sikeremberünk, hogy szórakozása teljes legyen, extatikus örömyilvánításainak is hangot ad a páholyból – az ő szempontjából lelátóról –, és egyszerűen felszecskázza az előadást, nem kevesebbet követelve a művésztől, mint hogy egymás után huszonöt-ször kíséreljenek meg eljutni abba a katartikus állapotba, amelynek elérése egy alkalommal is végtelenül nehéz.

Mi hát a megoldás? Párt- és állami valamint – amíg még létezhetnek – üzleti szervezetek támogatásával hatalmas beruházással létrehozni a *Kurjongatás palotáit*? Modern, csupa üveg, csupa rózsaszín, csupa króm csarnokokat, amelyekben a sport- és marketingrendezvényeken szocializált közönség – a félórás, büfében eltöltendő szüneteket leszámítva – egész este teljes kivilágításban annyit ordít, dobog, tapsol, sikít, őrjöng, amennyit csak akar, miközben az óriás kivetítőn diszkrétén – hang nélkül – különböző operaelőadások felvételei futnak? És az itt kasszírozott bevételekből támogatni az operaházakat és azok méltó közönségét, amelynek többsége nyugdíjasokból áll? Vagy csak egy pici igazítás a divat- és oktatási „trenden”? Hogy abban a korban, amikor oly nagy buzgalommal „őrizzük” hagyományainkat, varég ruhát, visszacsapó íjat és táltoskalpagot készítünk, miért nem óvjuk-dédelgetjük minden erőnkkel az emberi kultúra egyik legnagyobb kincsét, amely még teljes ragyogásában áll előttünk, és lelkünk legmélyebb részeit is melegséggel áraszthatja el, akkor is, amikor magányunkon, bánatunkon és kétségbeesésünkön – mint Toscaén – már semmi más nem segíthet.

Ballai László: Tosca és a szabadság

Puccini *Toscáját* az elmúlt évtizedben jó néhány-szor hallottam különböző előadókkal, ám mindig olaszul. Az opera cselekményének tragikus forróján hangzik el a főhős nő áriája, amely *Tosca imájaként* vált ismertté. E monológ köré fűztem minap egy értekezésemet, és úgy gondoltam, hogy elhelyezem benne annak magyar szövegét. Csakhogy a közkézen forgó Várady Sándor-féle fordítás – amelyet a magyar operaszínpadokon száz éve énekelnek – használhatatlannak bizonyult.

Már Csokonai Vitéz Mihály figyelmeztetett arra, hogy „a verscsinálás nem poézis”. A Debreceni Kollégium csak úgy termelte a verscsinálókat, hiszen a református lelkészek nemcsak a hitközségi szolgálatokat kellett ellátnia, hanem ő faragta az alkalmi verseket a különböző „solemnitásokra”, legfőképpen az esküvőkre és a temetésekre. De hogy egy szokványos halotti búcsúztató megrendelésére valaki megírja a magyar filozófiai költészet máig legnagyobb remekművét, mint azt Csokonai tette, az már nem holmi „versifikáció”.

A versfordításokkal kapcsolatos nehézségekre Kazinczy is, Kosztolányi is felhívta a figyelmet. A „megkötözve táncolás” a fordító esetében azonban korántsem azt jelenti, hogy összevissza ugrálhat, hátha kijön belőle valami. A különböző nyelvek szavainak hosszúsága, lejtése és mondatban való elhelyezkedése teljesen eltérhet. Hibátlan fordítás éppen ezért nem létezik. Az ária-fordítások formai nehézségét növeli, hogy prozódiajuknak a zenéhez is alkalmazkodnia kell. Az igényes fordítások azonban nem merülnek ki az eredeti szöveg ritmusának és rímjeinek visszaadásában. A tökéletességre kell törekedni, és ennek a mű eszmeiségének megragadásában meg is kell valósulnia.

Tosca imája Giuseppe Giacosa és Luigi Illica így írta meg:

*Vissi d'arte, vissi d'amore,
non feci mai male ad anima viva!
Con man furtiva
quante miserie conobbi aiutai.
Sempre con fè sincera
la mia preghiera*

*ai santi tabernacoli sali,
sempre con fè sincera
diedi fiori agl'altar.
Nell'ora del dolore
perchè, perchè, Signore,
perchè me ne rimunerì così?
Diedi gioielli
della Madonna al manto,
e diedi il canto
agli astri, al ciel,
che ne ridean più belli.
Nell'ora del dolor
perchè, perchè, Signor,
ah, perchè me ne rimunerì così?*

Várady Sándor fordítása pedig a következő:

Tisztán éltem, híven szerettem,
Én szándékkal senkinek bajt nem okoztam!
Ó, mennyi búra, bánatra vigaszt és enyhülést hoztam...
Féltem és hittem az Istent,
Szívemnek mélyén az áhítatnak örök tüze ég,
Imádtam én az Istent térdre hullva, bízva, hón...
De most, hogy szívemre támad
A kín, a gond, a bánat,
Ó jaj, miért, hogy elhagyott az ég?...
Legdrágább gyöngyöm Madonnának szobrára tettem,
Dalommal mindig az ég Urának jóságát hirdetem.
Mért támad most reám a kín, a bánat és a gond?
Jaj, ó, jaj, miért hogy elhagyott az ég?

Kissé cikornyás a nyelvezet, de hát ez még nem lenne meglepő, hiszen a szecesszió (liberty style) korában íródott, amelyre a túlburjánzó díszítőelemek jellemzőek – gondoljunk csak Gustav Klimt festményeire vagy a milánói Galériára, amelynek kávézóiban Puccini művésztársaival együtt fiatal éveiben törzsvendég volt –, és ezek az elemek az olasz poétai divatfi, d'Annunzio költeményeiből sem hiányoznak. Csakhogy már az első sorral baj van. Az olasz eredeti így szól: „A művészetért éltem, a szerelemért éltem”. Művészet és szerelem! Egy pusztán jól hangzó megoldás kedvéért egyik szót sem lehet elsikkasztani. A „tisztán éltem, híven szerettem” magyarázkodó öngazolás. A „Művészetnek és szerelemnek/ éltem...” büszke kinyilatkoztatás. Egy szabad polgár kiáltása a feudális önkény időszakában. Egy polgáré, aki művész, akárcsak szerelmese, a festő Cavaradossi. Azzal, hogy „Művészetnek és szerelemnek/ éltem...”, azt is mondja, hogy tisztán, sőt magasabb célokért, a jövőért és a szabadság eléréseért élt. Ha elhagyjuk a művészet szót, akkor már az ária legelején a karakter egészére kihatóan és önkényesen változtatjuk meg a lényegét. Egy halász felesége is élhet tisztán és szerethet híven, anélkül, hogy létezésének bármilyen tágabb értelmű jelentése lenne.

A rossz kezdés után fölöslegesen feldíszített és szóhalmozással felduzzasztott sorok következnek. A konkrét képek helyébe távoli általánosítások lépnek. A harmadik sorban már megmutatkozik az a hallatlan erőfeszítés, amellyel Várady a bravúráriához bravúrszöveget igyekszik kreálni. E szándéka egyébként teljesen érthetetlen, hiszen az eredeti alkotók egyszerű és tiszta nyelven írnak. A fordítás negyedik sorában (az eredetiben az ötödik) ez áll: „Féltem és hittem az Istent”. Ehelyett: „Mindig őszinte hittel”. Óriási különbség van aközött, hogy valaki félelemből vagy pedig őszintén hisz. Az egyik pusztán kényszerű viszonyulás, a másik a szeretet, amely Tosca lényege. Ráadásul Várady önmagának is ellentmond, hiszen aki „tisztán él”, annak nincs félnivalója az istentől. A „Mindig őszinte hittel” olyan fontos a szerzőpárosnak, hogy a nyolcadik sorban változatlan formában megismétli. Várady azonban eltekint az ismétléstől, az ő közvetítésében a nyolcadikkal összevont kilencedik sor („helyeztem virágot az oltárra”) egyvelege így fest: „Imádtam én az Istent térdre hullva, bízva, hón...” Imádatról, különösen pedig térdre hullásról szó sincs az eredetiben. Tosca, a szabad polgár szeretettel és őszintén fordul az istenhez, nem alázatos görnyedezéssel, mint egy jobbágy a hűbérurához.

Ám a legsúlyosabb szövegrontás még hátra van. Az eredeti vers következő három sora szó szerint pontosan átültethető magyarra:

„A fájdalom óráján,
miért, miért, Istenem,
miért nem így viszonzod ezt nekem?”

Váradynál ez így fest:

„De most, hogy szívemre támad
A kín, a gond, a bánat,
Ó jaj, miért, hogy elhagyott az ég?...”

E résznél tökéletesen nyilvánvalóvá válik, hogy a fordító meg sem kísérelte az eredeti vers visszaadását, hanem helyette – egyszerűen zseniálisnak vélt – saját változatát adta közre. Még azon az áron is, hogy kiforgatta önmagából a művet. Ez a három sor is megismétlődik az ária végén, megadva a tragikus végkicsengést. Könnyen belátható, hogy a Várady-féle szószonglőr kesergőnél mennyivel szebb és tágabb dimenziójú az eredeti kérdés. Az ária végéről tekintve a korábban taglalt – és korántsem teljes – fordítói baklövések jelentősége is megnövekszik. Ugyanis, amíg a Várady-féle változatban mindössze egy kétségbeesett személy sérelemlistája kerül bemutatásra, addig Giacosa és Illica áriája azt a lélektani folyamatot vetíti elénk, amelynek során egy mélységesen vallásos nő eljut odáig, hogy kérdőre vonja az istent. S ezt azért teheti, mert szabad ember, és fizikai gúzsba kötöttségét nem hajlandó metafizikailag is elismerni.

Az ária és az egész opera leglényegesebb kérdéseinek félreértésével készült fordítás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a *Tosca* kapcsán sokan – még zeneesztéta körökben is – „hatásvadász” jelenetekről, a *Bohémélet*ben már „jól bevált” módszerek újraalkalmazásáról, végső soron a nagy formába öntött ürességről beszélnek. Hogy Várady mennyire nem értette meg a *Tosca*-karaktert, azt még a *Tosca imáját* követő részlettel is illusztrálom. Scarpia döntésre szólítja fel Toscát, mire ő – Várady szerint – a következőképpen szól:

„Nézz rám... úgy kérlek, mintha Isten volnál,
Látod... nézz rám,... lásd...kegyelmet kérek,
Porba csúszva, mint a féreg...”

Giacosa és Illica szövegkönyvében ellenben ez áll: „Azt akarod, hogy a lábad elé boruljak? Összekulcsolt kézzel állok előtted! Íme, lásd, a kegyelem szavát várom a győztestől.”

Ezek méltóságteljes szavak. Szó sincs csúszás-mászásról, féregmozgásról. Azok éppen Scarpia – a nagyhatalmú, de urai előtt porig alázkodó rendőrfőnök – jellemzői. Hamarosan ő fog szánalmasan vergődni, amikor Tosca – az isten megkérdőjelezését követően a saját kezébe véve az igazságszolgáltatás jogát – ledöfi. Egy szabad ember kegyelmet várhat, de nem alázatért cserébe. A zsarnokság szolgálja számára viszont nem létezik magasabb erkölcsi szabadság, pusztá, nyomorult létével együtt mindent elveszít.

Csaknem száz éven át hallgattuk *Tosca* félrefordított imáját a magyar operaszínpadokon. Egészen addig, amíg divatba nem jöttek az anyanyelvű előadások. A probléma azonban továbbra is aktuális, hiszen még ma is a Várady Sándor-féle változat a legkönnyebben hozzáférhető. Tágabb értelemben pedig jól mutatja azt, hogy minden téren ki vagyunk téve az indoktrináció veszélyének. Könnyen lehet, hogy nem is azt mondjuk – mondatják velünk –, amit kifejezni szeretnénk. Ha teljeskörű védelem nem is létezik, mindenesetre próbáljunk utána nézni annak a kifejezésnek, eszmének, amelyet előszeretettel alkalmaznánk, és győződjünk meg arról, hogy kimondásukkal vajon nem korlátozzuk-e mások – s ezzel a magunk – szabadságát, mint Várady Sándor a *Tosca* szelleméét.

Mindazoknak, akik az alkotók szándékaihoz hű tolmácsolásban ismerkednének meg *Tosca imájával*, vagy magyarul szeretnék énekelni azt, közrebocsátom saját fordításomat:

Művészetnek és szerelemnek
éltem, még egy árva léleknek sem ártva!
Hálát nem várva
minden nyomorgó sorsán enyhítettem.
Mindig őszinte hittel
bocsátottam fohászom
az áldott tabernákulum elé,

mindig őszinte hittel
vittem virágot reá.
A fájdalom óráján,
miért, miért, Istenem,
miért nem így viszonzod ezt nekem?
Ékszereimet
Madonnának ajánlottam,
a mennynek daloltam
s az összes csillagnak, kik nem nevettek soha szebben.
A fájdalom óráján
miért, miért, Istenem,
ó, miért nem így viszonzod ezt nekem?
